

Rigorózní práce v oboru české a československé právní dějiny

Znárodnění v roce 1945

Nationalization in 1945

2009

Mgr. Richard Pustějovský

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci sepsal samostatně a vyznačil prameny a literaturu, které jsem použil.

Key words: Znárodnění nationalization

Státní vlastnictví national (state) properte

Dekrety prezidenta republiky presidential decrees

Obsah:

- I. Úvod
- II. Rozbor pramenů a literatury
- III. Příprava znárodnění v domácím a zahraničním odboji
- IV. Košický vládní program a dekrety prezidenta republiky o národní správě č. 5/1945 Sb. a konfiskaci zemědělské půdy Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů č. 12/1945 Sb.
- V. Příprava znárodnovacích dekretů prezidenta republiky v Národní frontě a ve vládě
- VI. Dekrety prezidenta republiky č. 100-103/1945 Sb. a další normy upravující podobu československé ekonomiky
- VII. Znárodnění po Únoru 1948
- VIII. Aplikace znárodnovacího dekretu č. 100/1045 Sb. v praxi
- IX. Závěr

Úvod

Téma znárodnění jsem si pro účely své rigorózní práce z oboru českých a československých právních dějin vybral mimo jiné proto, že se jedná o otázku, která je i v současné době předmětem celospolečenských diskuzí a navíc do dnešní doby zasahuje některými svými právními důsledky. I já jsem se ostatně ve své činnosti advokáta s nimi setkal. Vždy mne také zajímalo, nakolik právě požadavek rozsáhlého znárodnění, konfiskací a dalších změn v majetkoprávních vztazích po skončení druhé světové války přispěly k vítězství komunistické strany ve volbách v roce 1946 a zejména k převzetí moci KSČ v Únoru 1948.

Navíc v současné době řada států, včetně Spojených států amerických či Velké Británie, Německa, Španělska či sousedního Slovenska sahá k zestátnění či zpětnému odkupu původně privatizovaných státních podílů (zejména v oblasti finančnictví, pojišťovnictví a bank) jako k jednomu z prostředků řešení finanční a hospodářské krize, která vypukla v druhé polovině roku 2008.

Znárodnění provedené v Československu v letech 1945-1948 je samozřejmě svojí politickou a právní postatou jiné, nicméně se domnívám, že analýzou i československého znárodnovacího procesu je možno dojít k určitým obecnějším zjištěním ve vztahu k samotnému pojmu znárodnění, zestátnění a následně v devadesátých letech restituce a privatizace.

Vzhledem k tomu, že pocházím ze severní Moravy a právě zde vykonávám svojí advokátskou praxi, rozhodl jsem se, že obecně teoretická východiska doplním o příklady právě z této oblasti, které podle mého názoru nejsou až tak známé a mou situaci se znárodněním v letech 1945-1948 dobře dokumentovat. Navíc je na nich možno ukázat i to, co je reflexí těchto norem v 90. letech, zejména v procesu tzv. velké privatizace.

I. Kapitola

Rozbor pramenů a literatury

Je samozřejmé, že nejsem zdaleka prvním autorem, který se o problematiku znárodnění zajímal. Odborná literatura o problematice znárodnění však možná pro někoho překvapivě není zase až tak rozsáhlá, jak by se dalo u tak významného a zároveň kontroverzního tématu předpokládat (nepočítáme-li řadu propagandistických a oslavných publikací komunistického období). Do roku 1989 se o problematice znárodnění většinou psalo s náležitým ideologickým zaměřením. Vždyť ze znárodnění byl učiněn jeden z úhelných kamenů komunistické propagandy a proces znárodnění byl líčen jako boj KSČ proti reakčním elementům za práva dělnické třídy. Odborných publikací rozebírajících o co ve znárodnění vlastně šlo jak z právního tak i ekonomického pohledu však mnoho napsáno nebylo. Objevují se však například oslavné publikace popisující znárodnění jednotlivých podniků. Takovým případem je například hned několikanásobný popis historie znárodnění firmy Svit Gottwaldov bývalé továrny firmy Baťa ve Zlíně.¹

Určitým přelomem jsou šedesátá léta mírné liberalizace komunistického režimu, kdy se také v roce 1968 objevuje práce Karla Kaplana *Znárodnění a socialismus*.² Ta je skutečně přelomem, neboť si všímá jak procesu přijímání znárodnovacích norem, tak i politických, sociálních a ekonomických východisek pro znárodnění jak v roce 1945, tak i v roce 1958. Problematice znárodnění se také věnují českoslovenští ekonomové, zejména při přípravě materiálů pro provedení ekonomické reformy druhé poloviny 60.let a při obnoveném zájmu o hospodářské dějiny. Tady je možno jmenovat například prof. V. Průchu

¹ Např. F. Vojta, *Baťova rodina a vedení koncernu v boji proti znárodnění, Gottwaldovsko od minulosti do současnosti 1980*, sv. 2.

² K. Kaplan, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968.

z Vysoké školy ekonomické, který o znárodnění psal i v polovině 70. let ve vysokoškolských učebnicích.³

Koncem 80.let vychází faktograficky cenná nicméně stále ještě ideologicky značně podmíněná práce V. Lhoty o znárodnění.⁴ Je však možno ji využít zejména pro vyličení vzniku znárodnovacích dekretů a předpisů po Únoru 1948. Některé právní otázky, například způsob poskytování náhrad, však takřka neřeší.

Po roce 1989 se nejprve objevilo několik stručnějších pojednání o znárodnění, mezi nimiž je patrně nejdůležitější studie V. Vrabce *Znárodnění 1945*, která vyšla v historické revue *Dějiny a současnost*, a to hned v jejím prvním čísle roku 1991. Nejpřehledněji je problematika vzniku a průběhu znárodnění popsána v knize Z. Šulce nazvané *Stručné dějiny ekonomických reforem*, kterou jsem použil v jejím druhém vydání, Brno 1998.

Dne 17. října 2005 se v prostorách Domu umění města Brna uskutečnila konference pořádaná Centra pro demokracii a kulturu a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, jehož tématem bylo „60 let od první vlny znárodnování v Československu“.

Seminář byl rozdělen do třech tematických bloků. V první, historicky zaměřené části zazněly příspěvky Jiřího Pernese (*Společenské a politické předpoklady znárodnování*) a Jiřího Kociana (*Znárodnování v programu československých politických stran*). Ve druhém, ekonomicky laděném bloku vystoupil Drahomír Jančík (*Zásady a průběh znárodnování v roce 1945*), Zdeněk Jirásek (*Dopady znárodnování v roce 1945 na československou ekonomiku*) a Miroslav Tuček (*Znárodnění bank*). Třetí blok, jenž byl věnován konkrétním osudům, obsahově naplnili Michal Plavec (*Od nábytku k ražbě mincí. Zestátnění společnosti Vichr a spol. v Lysé nad Labem*) a Luděk Navara

³ Olšovský, R. – Průcha, V. a kol.: *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969 a *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*, Praha 1974, 538 s. Napsal kolektiv VŠE Praha a Bratislava pod vedením V. Průchy

⁴ V. Lhota, *Znárodnění v Československu 1945-1948*, Praha 1987.

(Tři velké moravské továrny a jejich cesta do státních rukou: První brněnská strojírna, Baťův koncern a ČKD Blansko). Závěrečného shrnutí a zamyšlení nad otázkou československé cesty k socialismu se ujal poslanec Evropského parlamentu Hynek Fajmon. Z této konference byl publikován sborník⁵, který jsem mohl právě pro účely své rigorózní práce dobře využít, neboť do značné míry odpovídal i mnou zvolené metodologii zpracování problematiky.

Celou řadu podnětů pro mě představovalo využití monografie Mýty a realita tzv. Benešových dekretů vedoucího této práce prof. Jana Kuklíka.⁶ V ní se totiž pojednávalo jak o přípravě znárodnění v londýnském exilu, tak i o přijetí znárodnovacích dekretů na osvobozeném území. Slovenský právní vývoj včetně změn v majetkových vztazích analyzoval nejnověji Jozef Beňa v knize Vývoj slovenského právného poriadku.⁷

Co se týče dosud vydaných pramenů, tak jsou zde nesmírně cenné edice dokumentů k přípravě znárodnění, zejména dvoudílná edice K. Jecha a K. Kaplana nazvaná Dekrety prezidenta republiky 1940-1945.⁸ Dobře využitelná je i dvoudílná edice dokumentů z fondů Státního ústředního, nyní Národního archivu v Praze nazvaná Znárodnění 1945 z roku 1988, i když zde je též ideologicky podbarvený úvod. Základní dokumenty právní povahy je pak možno čerpat též edice Jána Gronského Komentované dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, 1945-1960 a to zejména z dílu II. Praha Karolinum 2006.

Pro pochopení přípravy znárodnění zejména v komunistickém odboji a v samotném roce 1945 je možno dobře využít základní edici dokumentů příznačně dobově nazvanou „Cesta ke květnu“, díl I, která vyšla již v roce 1965 a pokrývala přípravu tzv. národní a demokratické revoluce, která měla

⁵ www.cdk.cz/konference/znarodnovani

⁶ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, Praha Linde 2002.

⁷ J. Beňa, Vývoj slovenského právného poriadku, Banská Bystrica 2001.

⁸ K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, Dokumenty, Brno Doplněk 1995.

teprve následně přerůst v revoluci socialistickou.⁹ Pro domácí nekomunistický odboj první poloviny války je základní edicí dokumentů stále L. Otáhalová, M. Červinková, *Acta Occupationes Bohemiae et Moravice, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, I. A II. díl z roku 1966:

Právník však musí využívat i právní normy, a to pokud možno v oficiálním publikačním instrumentu. Tím byl pro londýnské období Úřední věstník československý a pro období let 1945 Sbírka zákonů a nařízení a pro prováděcí předpisy Úřední list.

Docent obchodního práva Stanislav Plíva připravil již v 80. letech pro potřeby praxe seznam základních znárodnovacích norem jak pro rok 1945, tak i pro období po roce 1948 a to se stručným komentářem a s uvedením prováděcích předpisů.¹⁰

Za významný pramen je možno považovat i paměti a dobovou literaturu významných účastníků politického zápasu o znárodnění. Jako příklad bych rád uvedl práci E. Beneše *Demokracie dnes a zítra*¹¹ či paměti Z. Fierlingera a L.K. Feierabenda.¹²

Řadu často až překvapivě důležitých informací lze také získat z dobového tisku. Zejména v období červen až říjen 1945 je studium tisku hlavních politických stran Národní fronty velmi důležité.

Pro zpracování této práci jsem však využil i materiály z podnikových archivů firem Tatra Kopřivnice a.s. a Tonak a.s. a také z internetových zdrojů, které byly k dispozici zejména k dílčím otázkám realizace znárodnovacích předpisů. Zajímavé je, že úplný seznam znárodnovacích norem publikoval na webu ministerstva vnitra České republiky i Ústav dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV).

⁹ M. Klimeš, P. Lešjuk, I. Malá, V. Prečan, *Cesta ke květnu*, Praha 1965

¹⁰ S. Plíva, *Právní úprava znárodnění v Československu. Soubor znárodnovacích předpisů vydaných v letech 1945-1951*, Průmyslový žurnál, Ostrava.

¹¹ E. Beneš, *Demokracie dnes a zítra*, Čechoslovák Londýn 1942 a Praha 1945.

¹² L.K. Feierabend, *Politické vzpomínky*, díl I.-III. Brno Atlantis 1994-1996.

Kapitola 2.

Příprava znárodnění v domácím a zahraničním odboji za druhé světové války

Přípravou zestátnění (znárodnění) a rozsáhlých konfiskací se zabývaly v průběhu druhé světové války jak domácí, tak i zahraniční odboj respektive londýnská exilová vláda a vedení KSČ v Moskvě. Názory domácího odboje pak významným způsobem rozhodování exilových orgánů ovlivňovaly. To ostatně přiznával E. Beneš, když v tomto duchu na zprávy z domova ve svých projevech a instrukcích domácímu odboji odpovídal.

V domácím odboji se objevily návrhy na znárodnění nazývané též zespolečenštění či zestátnění již od roku 1939. Velmi významnou roli sehrály programové úvahy odbojových organizací Petičního výboru Věrní zůstaneme (PVVZ), Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD) a také program Za Svobodu, do nové Československé republiky vypracovaný na jaře 1941, který však mohl být ve svém celku vydaný až po skončení války v roce 1945.¹³ Domácí odboj tu s odvoláním na negativní zkušenosti se světovou hospodářskou krizí v letech 1929-1933 a se selháním liberálních ekonomických koncepcí¹⁴ požadoval rozsáhlejší znárodnění klíčových odvětví průmyslu a zejména též dolů. To bylo spojeno se státní regulací hospodářské činnosti. Avšak měl být zároveň vymezen prostor, kde bylo umožněno zachování soukromého vlastnictví a tržních forem. Program „Za svobodu“ k tomu doslova uváděl: „Některé úseky hospodářské činnosti jsou zralé ke zveřejnění, jiné k zespolečenštění, v jiných zůstane soukromé podnikání pod veřejnou kontrolou... Budou zveřejněny obory základní důležitosti obecné (státní), a to

¹³ Za svobodu. Do nové Československé republiky. Knižnice Nové Svobody, Praha 1945.

¹⁴ D. Jančík ve svém příspěvku nazvaném Zásady a průběh znárodnění in: 60. výročí první vlny znárodnění www.cdk.cz/konference/znarodnovani/drahomir-jancik uvádí: „ Již v meziválečném období se v ekonomické teorii objevovaly názory o konci hospodářského liberalismu, neboť jeden z jeho základních principů, volná soutěž, byl stále výrazněji narušován vázaností danou kartelovými úmluvami, hospodářskou politikou zájmových svazů a kolektivními smlouvami.“

především ty, které se zmonopolizovaly.“¹⁵ Znárodnění bylo i v domácím odboji spojováno s hospodářským plánováním. Odbojová organizace PVVZ požadovala v prosinci roku 1939 vypracování Plánu hospodářské výstavby republiky na 30 let, který by zabránil „krizovým zjevům v hospodářství“¹⁶ Znárodnění bylo též dáváno do souvislosti s rozsáhlými konfiskacemi německého majetku, které se očekávaly po válce. A v německé otázce byl domácí odboj včetně své vojenské složky zvané Obrana národa obzvláště radikální. Problémem však je, že původní nekomunistické vedení domácího odboje bylo německou okupační mocí v podstatě zlikvidováno v důsledku Heydrichiády.

Znárodnění se ale v domácím odboji znovu diskutovalo v druhé polovině války. Velmi aktivně se v této otázce chovala především v ilegalitě působící Ústřední rada odborů. Vznikla na přelomu let 1943 a 1944 a setkali se v ní zástupci sociální demokracie a komunistické strany. Prostřednictvím „Rady tří“ udržovala spojení i s londýnskou exilovou vládou. V depeši Ústřední Rady odborů 19. března 1945, která byla odeslána do Moskvy, aby ovlivnila právě zahajovaná jednání o podobu a složení první poválečné vlády, se jako hlavní „požadavek pracujícího lidu doma“ objevilo „znárodnění dolů, všech velkých průmyslových závodů kovodělných, chemických, potravinářských, bank, pojišťoven, lesního majetku, jakož i zespolečenštění zemědělských majetků nad 30 ha“.¹⁷ Komunistický ilegální časopis Předvoj v květnu 1944 požadoval jako požadavky „pracujícího lidu“ nejen konfiskaci majetku Němců a kolaborantů, ale i „zrušení akciové společnosti a všech práv nynějších i bývalých akcionářů bez náhrady na odškodnění“.¹⁸ Mladý československý komunista, kterému se podařilo uprchnout z protektorátu v druhé polovině roku 1944 uváděl, že dělníci

¹⁵ Za svobodu do nové Československé republiky, Praha 1945, str. 82

¹⁶ Zpráva ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ) z 28. 12. 1939 in: L. Otáhalová, M. Červinková, *Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae*, díl 1, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 379, str. 498-501.

¹⁷ Cesta ke květnu, c.d., díl 1, dok. č. 125, s. 375-376.

¹⁸ Znárodnění 1945, c.d., díl I., dok.č. 2, s. 2.

si doma přejí „zestátnění velkopodniků, dolů a drah a dělnická kontrola byly všeobecně uznávány...“.¹⁹ V ilegálním Rudém Právu vyzval v lednu 1945 k „zestátnění velkopřemyslu všeho druhu a bank a předání velkostatkářské půdy drobným rolníkům“ i prozatímní Ústřední výbor KSČ.²⁰

Na přelomu let 1944-1945 v Protektorátu začalo několik ředitelů Živnostenské banky svolávat porady národohospodářů, bankéřů a "kapitánů" československého průmyslu do Jíloviště u Prahy. Zde se hovořilo o tom, co bude, až nastane tzv. „moment nula“, tedy osvobození Československa od německé okupace. Zde se připravovala některá bankovní opatření, uvažovalo se o zajištění dostatečných dodávek surovin, o nutnosti silného státního sektoru a o nové organizaci československého hospodářství. To vše tedy předpokládalo jak jistou míru řízení a plánování výroby, tak i znárodnění zestátněním alespoň některých největších podniků. Podle Z. Jiráka se jednalo o „poněkud paradoxní“ situaci, protože „tyto osoby rozhodně nepatřily ke kruhům komunistickým, ale ani ke kruhům levicovým“.²¹

V posledním z programových dokumentů domácího odboje, kterým, bylo svolání České národní rady z 30. dubna 1945, bylo mimo jiné i na základě požadavků výše zmíněných „revolučních odborů“ uvedeno, že je nutné „vytvoření hospodářské demokracie, která vrátí pracujícím vrstvám, co vytvořily a co jim patří: znárodnění nerostného bohatství, všech důležitých podniků výroby, dopravy, obchodu, peněžnictví a všeho lesního majetku. Provádění sociální a hospodářské politiky zúčastní se rozhodujícím způsobem sjednocené revoluční odborové hnutí. Hospodářství bude řízené a zamezí tak krizím a nezaměstnanosti. Zajistíme všem příslušníkům národa právo na práci. Postaráme se o jednotné a všestranné sociální zabezpečení všech pracujících. Důsledné provedení zásady: Půdu těm, kdo na ní pracují.

¹⁹ Tamtéž, s. 3.

²⁰ Cesta ke květnu, c.d., díl 1, dok. č. 107, s. 329 an.

²¹ Z. Jirásek, Dopad znárodnění na československou ekonomiku, c.d., (www.cdk.cz/konference/znarodnovani), s. 1.

Svépomocí malých a středních zemědělců se usnadní a zdokonalí práce zemědělského lidu. Z velkých zemědělských celků budou utvořena společná hospodářství, tak se zvýší hospodářská úroveň zemědělců a vzniknou předpoklady pro jejich vzestup kulturní, který najde řešení v kulturním programu celostátním. Účinná péče o stav živnostenský a řemeslnický. Náležitým plánováním, vyřazením nekvalifikovaných sil a důsledným prováděním odborného školení bude práce živnostníků a řemeslníků zajištěna.²²

Podívejme se však na to, jak výše zmíněné představy domácího odboje ovlivnily rozhodující jednání odboje zahraničního. V londýnské exilové vládě spadala problematika přípravy znárodnění do kompetence ministerstva pro hospodářskou obnovu. To však bylo vytvořeno až po první rekonstrukci exilové vlády na podzim 1941.²³ Prvním ministrem tohoto resortu se stal sociální demokrat Jaromír Nečas. Podle dekretu prezidenta republiky č. 2/1942 Úředního věstníku čsl. ze dne 13. listopadu 1941, kterým bylo ministerstvo pro hospodářskou obnovu zřízeno, bylo pověřeno: "přípravou přechodných naléhavých věcí zásobovacích po skončení nepřátelství, zjištěním válečných škod na majetku veřejném a soukromém, přípravou pro jejich zhodnocení, odškodňování a odčínování, přípravou rekonstrukce zemědělského hospodářství a pozemkové reformy, přípravou rekonstrukce průmyslového podnikání, zejména jeho nové soustavy, například zespolečnění hlavních průmyslových odvětví a přípravou plánovacího ústředí a přípravou převodu hospodářství válečného na mírové se zvláštním zřetelem k hospodářství dlouhodobému." Ministerstvo však bylo zřízeno na přechodnou dobu a příslušely mu výše zmíněné záležitosti, pokud nešlo o věci, jejichž správa je přikázána jiným ústředním úřadům. Působnost a organizaci tohoto ministerstva upravila vláda svým nařízením ze dne 26. června 1942. (č.11/1942 Úředního věstníku čsl.).

²² Cesta ke květnu, díl. 2, dok. č. 235, s. 647-648

²³ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 36.

Českoslovenští sociální demokraté a především Jaromír Nečas osobně byli velmi silně ovlivněni politikou labouristické strany. Právě pro ni vypracoval program sociálních reforem charakterizovaných státními zásahy v keynesiánském duchu v roce 1941 ve Velké Británii lord William H. Beveridge.²⁴

Diskuze o znárodnění v tomto ministerstvu a v celé vládě vycházely především z názorů E. Beneše. Ten propagoval zejména myšlenku, že politická demokracie musí být doplněna o demokracii hospodářskou a sociální. Předpoklady pro provedení zásadních změn v hospodářském a sociálním systému včetně znárodnění měla podle Beneše vytvořit sama druhá světová válka. Ta totiž měla přinést vyrovnání mezi jednotlivými třídami a navíc svým plánováním válečné výroby a státními zásahy do ekonomiky představovala ideální východisko pro zestátnění.²⁵ To se mělo týkat zejména průmyslu a některých odvětví zemědělství. Část individuálního (soukromého) vlastnictví měla podle Beneše automaticky přecházet v nové formy kolektivního vlastnictví.²⁶

Kritika se soustředila zejména na velké koncerny typu Baťa, Vítkovice či Škoda Plzeň. Využít se tu však měl i fakt, že právě tyto velké průmyslové podniky přešly po německé okupaci do německých rukou. Jejich eventuální znárodnění tak bylo dáváno do souvislosti s prvními debatami o konfiskaci nepřátelského majetku.

Velmi důležitým faktorem byla i inspirace jinými státy. Zatímco již zmíněné přípravy Velké Británie (kde se též diskutovala omezená možnost znárodnění zejména u Labouristické strany a již zmíněného lorda Williama Beveridge) byly považovány Benešem a exilovou vládou za nedostatečné, vzorem se postupně stával Sovětský svaz a jeho centrální hospodářské

²⁴ D. Jančík, Zásady a průběh znárodnění in: 60. výročí první vlny znárodnění www.cdk.cz/konference/znarodnovani/drahomir-jancik, str. 2.

²⁵ E. Beneš, Demokracie dnes a zítra, c.d., str. 237.

²⁶ Tamtéž, str. 239.

plánování umožněné existencí dominantního státního sektoru. To je velmi dobře patrné zejména po Benešově návštěvě Sovětského svazu v prosinci 1943. Při jednáních s V.M. Molotovem v Moskvě Beneš odevzdal sovětské straně také memorandum o poválečné hospodářské spolupráci. Uvedl přitom, že hospodářská orientace Československa by měla být po válce 50% na Západ a 50% na Východ, zatímco dosud převažovala výrazně orientace na Západ. Beneš zejména nechtěl, aby Československo bylo odkázáno v surovinách jen na Západ. Spolupráce se SSSR v hospodářské oblasti pak měla být právě umožněna tím, že v hospodářském a sociálním systému Československa je nutno udělat významné změny směrem k přiblížení se obou systémů. Zásadní úloha byla v této souvislosti dána plánovanému řízení hospodářství. Beneš v memorandu vychází z toho, že hlavní odvětví československého průmyslu jako ložiska uhlí, zdroje energie, doly, metalurgie a další průmyslová odvětví, doprava atd. budou po válce znárodněny. Významnou roli ve znárodnění měl také hrát i zbrojní průmysl, mimo jiné, aby se umožnila i vojenská spolupráce obou států.²⁷

V článku 4 v Moskvě podepsané smlouvy mezi ČSR a SSSR o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se vedle zásady nevměšování do vnitřních věcí druhého státu smluvní strany dohodly, že budou vyvíjet v měřítku co možná nejširším své hospodářské styky a poskytovat si po válce vzájemně veškerou možnou hospodářskou pomoc.

V roce 1944 poskytl Beneš rozhovor britskému novináři Comptonu Mackenziemu. Beneš mu k otázce znárodnění řekl následující: „Vědecké metody, užité v průmyslu, a potřeba, aby každý pracoval co nejvýkonněji, vyžadují velkých průmyslů a velkých továren. Představuji si, že se v budoucnu všechny tyto velké průmysly odejmou jednotlivcům a dají se do

²⁷ J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, M. Tejchman, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 65, str. 169-171.

rukou celku. Zdůrazňuji, že je součástí mého programu, zavést tuto soustavu po válce i v naší republice....“²⁸

V únoru 1944 o znárodnění a dalších ekonomických reformách mluvil Beneš v projevu ve Státní radě. Hovořil o nutnosti znárodnění, zejména těžkého průmyslu, dolů, bankovníctví a pojišťovnictví, stejně jako o provedení „revize“ první pozemkové reformy. Výše zmíněné „socializační“ a „revoluční“ změny bezprostředně poválečného období předvídal Beneš zvláště v oblasti sociálního zákonodárství, avšak měly se dotknout i dalších oblastí právního řádu.

Na počátku září 1944 Beneš připravil podrobný program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození Československé republiky. V hospodářské oblasti Beneš požadoval připravit a předložit:

- a) dekret o konfiskaci německého a maďarského majetku a o jeho nové zprávě;
- b) dekret o majetku zrádců a kolaborantů a jeho zprávě;
- c) dekret o majetku germanizovaném a jeho nové zprávě;
- d) dekret o majetku československých, vlasteneckých, sociálních a jiných kolektivit a institucí konfiskovaných Němci.

Beneš dále požadoval doplnění toho, co už je připravené a předložení:

- a) konkrétních technických hospodářských opatření v přechodné době (cla, obchod, vývoz a dovoz atd.);
- b) měnová opatření;
- c) přípravu pozemkové reformy včetně dekretu o zřízení úřadu s tím, že se pozemková reforma provede až na základě bližších rozhodnutí první domácí vlády.²⁹

Problematika znárodnění byla dále diskutována ve Státní radě při projednávání poradních zpráv ministerstva pro hospodářskou rekonstrukci. V přípravě materiálů sehrál významnou úlohu i tzv. Hospodářský poradní sbor

²⁸ C. Mackenzie, Dr. Beneš, Praha 1946, str. 413-414.

²⁹ K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky, c.d., díl 1., dok. č. 6, s.135-139.

vedený ing. Ladislavem Ploskalem. Kromě otázek znárodnění se zabýval i problematikou plánování a zajištění zaměstnanosti.³⁰

Existovala také tzv. hospodářská komise exilové vlády. Byli v ní zastoupeni ministr financí Eduard Outrata, jeho nástupce v rezortu Ladislav Feierabend, Jaromír Nečas, národohospodářský expert a člen Státní rady dr. Julius Friedman a státní tajemník Ján Lichner.

Outrata (předválečný ředitel Zbrojovky Brno) již v roce 1941 v této komisi požadoval znárodnění všech přírodních zdrojů bez výjimky. Navrhoval znárodnění základního a těžkého průmyslu včetně zbrojního a všeho ostatního průmyslu, v němž je směrodatná kapitálová účast a soukromá iniciativa vlastníků je málo významná. Takovéto znárodnění mělo být spojeno se znárodněním všeho průmyslu, nad určitou velikost. Ostatní průmyslové podniky, měly být ponechány v soukromém nebo družstevním vlastnictví. Feierabend a Lichner v zásadě s Outratou souhlasili, avšak nabádali k opatrnosti. Friedman jako jediný považoval Outratovy návrhy za příliš radikální a upozorňoval na to, že mnozí zájemci na Západě nebudou ochotni kupovat zboží od státních podniků, nehledě k tomu, že správa podniků ve veřejných rukou je při stycích s cizími zeměmi podle něj vždy do určité míry těžkopádná. Také doprava železniční, osobní, letecká a autobusová má být výhradně státní a všechny telekomunikace měly být podle jednání komise zestátněny. Navrhováno bylo i znárodnění cedulové banky a všech obchodních bank. K tomu byly přidány i úvahy o podobě pozemkové reformy se zachováním drobného a středního vlastnictví zemědělské půdy. Naopak spor byl o svobodné vykonávání živností a obchodu.

V zásadě se tak na požadavku znárodnit klíčová odvětví těžkého průmyslu či dolů shodly všechny politické směry exilu. Lišily se však v rozsahu a radikálnosti tohoto kroku i v řešení dalších s tím spojených problémů.³¹

³⁰ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 83.

³¹ Viz např. L. Feierabend, Politické vzpomínky, c.d. díl III, str. 20-21.

Například v Právní radě se objevily i kritické hlasy upozorňující na hloubku se znárodněním spojených problémů, a to jak v právních, tak i politických souvislostech.³² Zejména se diskutovalo o nutnosti poskytnout bývalým majitelům znárodněných podniků odpovídající náhradu, a to i z toho důvodu, aby byl tento krok akceptovatelný pro zahraniční subjekty. Zároveň je však nutno připomenout, že znárodnění bylo jen jednou z diskutovaných otázek hospodářských reforem. Proto s ním souviselo i provedení pozemkové reformy, zajištění základního zásobování po skončení války, zavedení hospodářského plánování či posílení státního sektoru v bankovníctví a „peněžnictví“ vůbec. Zejména otázky spojené s obnovou státních financí či daní ostatně řešily i dekrety s ekonomickou a finanční tematikou projednávané vládou a Státní radou na přelomu let 1944/1945.

Významný tlak na znárodnění vykonával komunistický exil, jehož významným centrem byla za války Moskva. Při jednání Beneše s moskevskými představiteli KSČ přednesl Klement Gottwald již na jejich počátku 16. prosince 1943 návrhy, které měly sloužit jako podklad k dalším rozhovorům. Komunisté v nich pro přechodné období požadovali, aby všechny hospodářské podniky, ovládnuté z nacionálních nebo rasových důvodů Němci, byly „vyrvány“ z jejich rukou a převody majetku byly prohlášeny za neplatné. Přitom majetek do 500 000 korun měl být ihned vrácen původním majitelům. Rozsáhlejší majetek měl být dán pod tzv. „veřejnou národní správu“, a to až do rozhodnutí poválečného parlamentu. Okamžitě pak měly být zkonfiskovány majetky Němců a také majetky zrádců a kolaborantů. Tyto majetky měly být použity ve prospěch obětí národně osvobozovacího boje.³³

O výsledku jednání v Moskvě byli informováni K. Gottwaldem i českoslovenští komunisté v Londýně, kteří aktivně působili zejména v již zmíněné Státní radě. Stalo se tak známým Gottwaldovým dopisem datovaným

³² J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 183 an.

³³ Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, s. 35-40.

dnem 21. prosince 1943.³⁴ V něm Gottwald tvrdil, že „prezident projevil s těmito návrhy zásadní souhlas, přičemž podotkl, že jeho úmysly jsou ještě dalekosáhlejší“.

Komunistické národohospodářské plány tak byly následně diskutovány i mezi československými komunisty v Londýně. Kromě členů Státní rady se ale jednalo i o okruh lidí, kteří se pohybovali okolo mladého ekonoma Jiřího Frejky. Scházeli se v jeho bytě, kde se rodila vůbec nejradikálnější koncepce znárodnění počítající nejen se znárodněním dolů a velkých průmyslových podniků, ale i s dalekosáhlými státními zásahy i do středního a malého podnikání.³⁵ S. J. Frejkou však úzce v Londýně spolupracoval i levicový sociální demokrat Bohumil Laušman, který poté na osvobozeném území sehrál ve znárodnění jednu z rozhodujících úloh.³⁶

Po Benešově návratu z Moskvy se začala v Londýně jednání mezi exilovými politiky o složení poválečné vlády a jejím programu. S tím souvisely i úvahy s obnovováním politických stran. Jedním z nejdůležitějších problémů byla uvažovaná spolupráce mezi komunisty, sociálními demokraty a národními socialisty, tedy levicovými a socialistickými stranami. Právě u nich se dala očekávat největší podpora znárodněvacího programu. Z jejich londýnských rozhovorů vzešel Návrh programu tzv. Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, který v únoru 1944 vypracovali komunisté ve Velké Británii a předložili jej národním socialistům a sociálním demokratům.³⁷ Předpokládalo se

³⁴ Znárodnění 1945, c.d., dok. Č. 1, s. 1.

³⁵ Z. Jirásek Dopad znárodnění na československou ekonomiku, c.d., (www.cdk.cz/konference/znarodnovani), s. 1.

³⁶ D. Jančík k tomu uvádí následující: „Laušman, silně akcentoval politické aspekty znárodněvacího procesu, který chápal jako součást mocenského zápasu v duchu třídního boje. Zcela jednoznačně o tomto ideovém přístupu svědčí jeho slova: "Kdybychom nechali těžký průmysl v rukou soukromého kapitálu, nevyhneme se tomu, že by v něm a za jeho zády dříve nebo později vyrostla zprvu hospodářská a sociální reakce a později i reakce politická." Podle Laušmana se takto měla vytvořit symbióza mezi demokracií politickou a demokracií hospodářskou a měly se zejména napravit chyby vlád první republiky. D. Jančík, c.d., Tamtéž.

³⁷ Cesta ke květnu, c. d., díl 1, str. 82-92

v něm zejména zavádění tzv. národní správy „do všech podniků, v nichž mají vedoucí funkce němečtí a maďarští okupanti nebo jejich zrádní pomahači. Zde jde nejen o průmyslové, zemědělské, obchodní a finanční podniky, ale také o státní a jiné veřejné podniky, spořitelny, pojišťovací společnosti, družstevní svazy atd...“³⁸ Takto zajištěný majetek pak bylo možné následně buď konfiskovat (a tím přerozdělit) nebo znárodnit (a tím ponechat v rukou státu). Nelze ale zapomínat i na úvahy o majetkové restituci, u socialistických stran však podmíněné prokázáním národní či rasové perzekuce a sociálním postavením dotčených osob. Zajímavé však je, že zejména komunisté byli ještě velmi opatrní a otevřeně o znárodnění nemluvili, a to zejména z taktických důvodů.³⁹

Radikálnější než komunisté tak byli v otázce znárodnění představitelé národně socialistické a sociálně demokratické strany. Postoj obnovované strany národních socialistů (socialistické strany) je nejlépe vidět na jejich programovém prohlášení z 31. ledna 1945, které se pod zřetelným redakčním vlivem H. Ripky (a po konzultaci s E. Benešem) vyslovilo pro „zspolečnění (znárodnění) dolů, uhelného obchodu, hutí a těžkého průmyslu, jakož i veškerých zdrojů léčebných a lázeňských a v příslušné oblasti veřejného peněžnictví spolu s naprostou státní kontrolou peněžnictví veškerého“.⁴⁰ Toto stanovisko hodlali národní socialisté prosazovat do programového prohlášení nové československé vlády na osvobozeném území.

Ještě radikálnější postoj zaujali sociální demokraté v Londýně, kteří v únoru 1945 navrhli tzv. Akční program příslušníků československé strany sociálně demokratické v zahraničí na uspořádání politických poměrů v osvobozené republice. Na vypracování programu měl velký vliv tajemník a právní poradce E. Beneše E. Táborský a je pravděpodobné, že také o tomto

³⁸ Tamtéž, str. 82-92

³⁹ V. Vrabec: Znárodnění 1945, c.d., str. 49

⁴⁰ Cesta ke květnu, c. d., díl 1, str. 341

programu byl Beneš předem informován. Program byl předán sociálně demokratickým zástupcům na jednání o program vlády v Moskvě.⁴¹

V otázce znárodnění navazoval akční program na výsledky programové konference sociálních demokratů z února 1944, kde se hovořilo o programu znárodnění průmyslu, bankovníctví a o nutnosti pozemkové reformy.⁴² Zásady nového „hospodářského a sociálního života „ osvobozeného Československa měly být založena na zásadě, že nositelem vlastnictví a podnikání měl být „stát, země, okres, obec a jednotlivé svazy samosprávy zájmové“, nositeli vlastnictví soukromého měli být jednotlivci či jejich sdružení (družstva, společenstva), „předmětem vlastnictví a podnikání veřejného buďte bohatství a zdroje přírodní, bankovníctví, peněžnictví a úvěrnictví, veškeré podniky těžkého průmyslu a velké podniky průmyslové, všechna doprava a velké podniky distribuce výrobků“.⁴³

IV. Košický vládní program a dekrety prezidenta republiky o národní správě č. 5/1945 Sb. a konfiskaci zemědělské půdy Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů č. 12/1945 Sb.

Představy československých politických stran, kterým bylo dovoleno se po válce obnovit a legálně působit v koncepci tzv. Národní fronty byly vyjádřeny v průběhu politických jednání o složení první poválečné vlády a

⁴¹ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.,d., s. 125.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Cesta ke květnu, c.d., díl I., str. 360.

jejím politickém, sociálním a ekonomickém programu.⁴⁴ Text programu byl nakonec zformulován při rozhovorech v Moskvě, které se odehrály ve dnech 22. – 29. března 1945.⁴⁵

Nejprve se jednání účastnili pouze české strany - KSČ, sociální demokraté, národní socialisté a lidovci s tím, že zástupci Slovenské národní rady se k nim připojili až 25. března.⁴⁶ S výjimkou zahraničně politických témat do nich příliš nezasahoval Edvard Beneš, který spíše jednal se sovětskými politiky. Jednalo se zejména o personálním složení vlády, kde rozhodující pozice získala KSČ, ale ministerským předsedou se stal Z. Fierlinger. Drobným vítězstvím nekomunistických stran byla účast několika ministrů exilové vlády i ve vládě poválečné a obsazení místa ministra zahraničních věcí Janem Masarykem. Moskevská dohoda politických stran o programu a konkrétních opatřeních první poválečné československé vlády se promítla do tzv. Košického vládního programu, který byl nakonec formálně přijat až na první chůzi nové československé vlády, která se konala již na osvobozeném území dne 5. dubna 1945 v Košicích. Ustanovení vládního programu majetkoprávní a ekonomické povahy, které mají vztah k sledované problematice znárodnění, nalezneme především v jeho člancích X., XI. a XII.

Článek X. se týkal zavádění tzv. národní správy (původní „zatímní správa“ podle londýnských představ) na veškerý majetek „občanů nepřátelských států, zejména Německa a Maďarska“, německých, maďarských i českých a slovenských občanů Československa, kteří zradili a kolaborovali s okupanty, jakož i „akciových a jiných společností, v jejichž správě se nacházely osoby patřící do výše uvedených tří kategorií“.⁴⁷ O osudu takto zajištěného majetku ještě nebylo rozhodnuto, avšak o lecčemž svědčí následující

⁴⁴ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 234-236.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ J. Gronský: Komentované dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, c.d., II. díl, dok. Č. 3, str. 21 an.

⁴⁷ Tamtéž.

výroky K. Gottwalda z dubna 1945: „Jiná otázka, kterou úmyslně neřešíme, je, jak s těmi objekty naložit. Zda vrátit a komu, nebo zda znárodnit a združstevnit atd. – to zůstává otevřeno.“⁴⁸ 8. dubna 1945 na konferenci KSS v Košicích navíc Gottwald prohlásil: „ Tady se význam toho ještě necítí, ale pocítí se, až půjdeme dále na západ, do Brna, Bratislavy, Ostravy, Kladna a dále. To bude majtkový přesun dalekosáhlého významu. Zatím ještě ne přesun formální, zatím nemluvíme o žádném zestátnění nebo konfiskaci, kromě o konfiskaci půdy“. Ale přece jen jsou tu předpoklady, abychom mohli provést ohromný majtkový přesun a vzít těžkému kapitálu jeho ekonomickou basi pod nohama. To se dnes dělá legálně za nedobrovolného souhlasu, ale přece jen souhlasu našich „přátel“.⁴⁹

Jediný druh majetku pod národní správou, o jehož osudu jasně hovořil již zmíněný Košický vládní program, byl majetek konfiskovaný za války v důsledku národní, politické a rasové perzekuce, který měl být na individuální žádost navrácen příslušným postiženým či jejich dědicům. Zároveň však měla být restituce omezena mimo jiné i sociálními ohledy, tj. restituovat se neměl tzv. velký průmyslový majetek.

XI. článek se týkal podrobností o dlouho připravované pozemkové reformě. Právě v rámci pozemkové reformy jako její první část měla být konfiskována bez náhrady všechna „půda, budovy, mrtvý i živý inventář“, pokud patřily občanům nepřátelských států, zejména Německa a Maďarska“, německým, maďarským i českým a slovenským občanů Československa, kteří zradili a kolaborovali s okupanty. Konfiskovaný majetek měl být převeden pod správu Národního pozemkového fondu, který byl za tímto účelem zřízen, avšak na rozdíl od koncepce znárodnění si jej stát nehodlal ponechat. Zemědělskou půdu měl totiž Národní pozemkový fond rozdělit „domkařům, malým a středním rolníkům, jakož i zemědělským dělníkům, přičemž bude dána přednost

⁴⁸ V. Vrabec, c. d., str. 49

⁴⁹ Znárodnění 1945, c.d., díl I., s. IV.

těm, kdož se zasloužili v národně osvobozeneckém boji...“. Půda však neměla být přidělována bezúplatně, i když to příslušné ustanovení Košického vládního programu v případech „hodných zřetele“ umožňovalo, ale za úplatu v hodnotě jednorocní až dvourocni sklizně, rozdělené na splátky až do 15 let.

V této souvislosti je však nutno připomenout, že uvalování národních zpráv a provádění konfiskací a přidělů mělo být svěřeno (až na výjimky) národním výborům, které se měly stát novým typem orgánů lidové moci a správy a nahradit dosavadní systém správy a samosprávy. Uvažovalo se o místních, okresních a zemských národních výborech v českých zemích s odlišnou strukturou na Slovensku.

Košický vládní program se k otázce znárodnění výslovně nevyjádřil, avšak v jeho článku XII., nalezneme závazek vlády, že se bude snažit „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu“.

Vládní program v ekonomické a majetkoprávní oblasti začal být realizován nejprve diskuzemi o dekretu prezidenta republiky o národní správě. Vláda se rozhodla, že nahradí v Londýně přijatý dekret o „zatímní správě“ nepřátelského majetku novou právní úpravou. Otázkou však bylo, zda bude mít úprava celostátní platnost a jak spojit otázku národních správ s již též zmíněnou otázkou restitucí, respektive prohlášením neplatnosti majetkoprávních převodů z doby nesvobody.⁵⁰

Jak si ještě ukážeme v části věnované aplikaci v praxi se projevila velmi úzká souvislost uvalování národních správ právě se znárodněním. Po rozhodnutí resortního ministra či národního výboru o národní správě totiž existovaly v zásadě jen tři možnosti následného postupu. Buď bylo možné majetek z národní správy propustit, provést jeho restituci a navrátit původnímu vlastníkov, nebo jej konfiskovat a nebo jej následně znárodnit. S tím jistě

⁵⁰ K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, c.d., díl II. Dok. Č. 43.

souvisí i fakt, že v českých zemích byla národní správa uvalena na plných 40% průmyslových podniků zaměstnávajících téměř 75% všech dělníků pracujících v průmyslu.⁵¹

Diskuze o dekretu byly ukončeny v polovině května a bylo rozhodnuto, že nebude mít celostátní platnost. Na Slovensku se uplatnila odlišná úprava Slovenské národní rady.⁵²

Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, byl proto podepsán dne 19. května 1945.⁵³

Národní správa znamenala omezení výkonu vlastnických práv a zaváděla se do podniků a majetkových podstat, kde toho "vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých".⁵⁴

Podniky, které spadaly pod takovouto „kaučukovou“ definici byly i ty, kde odbory (závodní rady) například odmítaly dále spolupracovat s původními vlastníky, i když formálně by nespadaly pod ustanovení dekretu o národní správě. Tato politika odborů byla koordinována s politikou KSČ, o čemž svědčí jednání odborů se sekretariátem ÚV KSČ 11. května 1945.⁵⁵

Za osoby státně nespolehlivé dekret považoval :

- a) osoby národnosti německé nebo maďarské,
- b) osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti

⁵¹ J. Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, c.d., díl II., dok. č. 6., pozn. Č. 15, str. 41

⁵² J. Beňa, Vývoj slovenského právneho poriadku, c.d., str. 177-179.

⁵³ K jeho přípravě a rozboru viz J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 295-298.

⁵⁴ J. Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, c.d., díl II., dok. č. 6., str. 40:

⁵⁵ Znárodnění 1945, c.d., díl 1. s. V.

a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svésti hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty."

Za takové osoby dekret pokládal například členy Vlajky, Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu mládeže, Hlinkovy slovenské lidové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví či Německo-slovenské společnosti.

Za státně nespolehlivé právnické osoby se pokládaly ty, "jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům".)

Dekret v § 6 definoval fyzické „státně nespolehlivé“ osoby, na jejichž majetek měla být národní správa uvalena a jejich majetek takto zajištěn. U Němců a Maďarů tu rozhodovala národnost (nikoli státní příslušnost) a to zejména podle výsledků sčítání lidu z roku 1930 či podle toho, zda se takovéto osoby staly „členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“.

Další právní předpisy však rozhodovaly o tom, zda se skutečně bude v jejich případě jednat o osoby státně nespolehlivé, a tedy o tom, jaký bude skutečný osud zajištěného majetku. Ostatně § 11 výslovně stanovil, že národní správa bude zrušena, „jakmile pominou důvody, pro které byla zavedena“. Avšak již tento dekret stanovil v § 24 možnost, aby dělníci, rolníci, živnostníci, drobní a střední podnikatelé či úředníci nebo jejich dědicové požádali o vynětí jejich majetku z národní správy, pokud majetek pozbyli z důvodů národní, politické či rasové perzekuce.

Dekret o národní správě se podrobně věnoval též postavení, pravomocím a povinnostem národních správců. Stanovil, že právní jednání majitelů, držitelů a správců majetku, spadajících pod národní správu, týkající se podstaty těchto majetků a provedená po účinnosti tohoto dekretu, byla neplatná. Zároveň byli

dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků daných pod národní správu povinni zdržeti se jakéhokoliv zásahu do jednání národního správce. Provádění dekretu bylo svěřeno především místním a okresním národním výborům, avšak dekret připouštěl proti jejich rozhodnutí odvolání k okresnímu respektive zemskému národnímu výboru. Odvolací řízení se řídilo vládním nařízením č. 8 /1928 Sb. z. a n. o správním řízení. Odvolání nemělo odkladný účinek. K provedení dekretu byla kromě výše zmíněné problematiky restitucí, vydána celá řada dalších vyhlášek a směrnic, jako byly například vyhlášky o zajištění majetku zrádců a kolaborantů, o zajištění německého majetku či o zajištění majetku státně nespolehlivých osob.

Ministerstva průmyslu, vnitřního obchodu, výživy, zahraničního obchodu, zdravotnictví a zemědělství pak vydaly 18. června 1945 všeobecné směrnice pro národní správce, které podrobně upravily rozsah práv a povinností národních správců, přijaly konkrétní pravidla a účetní směrnice pro provádění soupisu majetku a upravily i vzájemný vztah mezi národní správou a závodními radami.⁵⁶ Po všeobecných směrnicích dotčená ministerstva téhož dne vydala i jednací řád pro národní správce.⁵⁷ Kromě toho v Úředním listu vyšla celá řada dalších prováděcích směrnic a výzev ministerstev pro národní výbory, jako například výstraha ministerstva vnitra ze 7. června 1945, která upozorňovala na trestně právní postihy všech občanů, kteří by se podíleli na rozkrádání majetku pod národní správou.⁵⁸ Kromě toho řadu prováděcích směrnic vydaly na základě zmocnění v dekretu i zemské národní výbory (na Slovensku SNR)⁵⁹ pro územní obvody své působnosti.

Již jsme několikrát konstatovali, že v uvažování první poválečné vlády konfiskace nepřátelského majetku předcházely úvahám o zestátnění respektive

⁵⁶ Ty byly poté zaslány ministerstvy jednotlivým podnikům. Podnikový archiv Tatra Kopřivnice, a.s.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Úřední list č. 19, 7. června 1945.

⁵⁹ J. Beňa, Vývoj slovenského právneho poriadku, c.d., str. 178.

znárodnění. První normou, která skutečně konfiskace přinesla byl dekret č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.⁶⁰

Také v tomto případě se nejednalo o celostátně platnou normu. Předsednictvo Slovenské národní rady totiž již 27. února 1945 vydalo nařízení o konfiskování a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa č. 4/1945 Sb. n. SNR, které bylo navíc se zpětnou účinností k 1. březnu 1945 novelizováno nařízením SNR č. 104/1945 Sb. z 23. srpna 1945.⁶¹ Slovenská úprava vyvlastňovala zemědělský majetek s okamžitou platností a bez náhrady. U Maďarů rozlišovalo Nařízení SNR osoby, které měly před 1. listopadem 1938 československé občanství – a u těch konfiskoval jen majetek převyšující 50 ha a osoby, které občanství neměly a přišly na území Slovenska jako součást okupační správy – a u těch se konfiskoval zemědělský majetek bez výjimky. U osob německé národnosti bylo umožněno, aby se po prokázání „aktivní účasti v protifašistickém odboji“ od konfiskace upustilo.⁶² Zkonfiskovaný zemědělský majetek spravoval Slovenský zemědělský fond a jako součást pozemkové reformy byl majetek přidělován zejména deputátníkům, zemědělským dělníkům a maloročníkům ve výměře do 8 ha orné a nebo 12 ha zemědělské půdy. Přednostní právo na příděl měly osoby, které se zúčastnily „národně osvobozovacího boje“, zejména vojáci a partyzáni, jejich rodinní příslušníci či pozůstalí po těchto osobách. Novela Nařízení SNR ze srpna 1945 pak rozšířila okruh osob, na které konfiskace dopadaly, o právnické osoby a o tzv. osoby státně nespolehlivé ve smyslu

⁶⁰ K jeho přípravě a výkladu viz J. Kuklík, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, c.d., str. 303-306.

⁶¹ J. Beňa, *Vývoj slovenského právneho poriadku*, c.d., str. 178-179.

⁶² J. Kuklík, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, c.d., str. 305.

Nařízení SNR č. 50 /1945 Sb. n. SNR. V druhém případě se tedy jednalo zejména o osoby potrestané mimořádnými lidovými soudy.⁶³

Dekret č. 12/1945 Sb. tak byl vyhlášen jen pro české země a s okamžitou platností a bez náhrady konfiskoval pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž byl ve vlastnictví:

- a) osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost,
- b) zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krise a války v letech 1938 až 1945,
- c) akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.

Označení osob, na které se v příslušném místě konfiskace vztahovala bylo učiněno veřejnou vyhláškou okresních národních výborů, která se vyvěšovala na úředních deskách příslušných místních národních výborů v jejichž obvodu se konfiskovaný majetek nacházel. Šetření o německé a maďarské národnosti vlastníků zemědělského majetku a o dalších podmínkách konfiskace prováděly okresní národní výbory na návrh místní rolnické komise.

Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, se zemědělský majetek nekonfiskoval. Žádost o tuto výjimku bylo nutno podat do 15 dnů ode dne vyvěšení konfiskační vyhlášky. O výjimkách z konfiskace rozhodoval na návrh příslušné rolnické komise okresní národní výbor. Pochybné případy předkládal okresní národní výbor zemskému národnímu výboru, který je se svým dobrozdáním postupoval ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodovalo v dohodě s ministerstvem vnitra. Zároveň byl celý postup (jak tomu bylo ostatně i u ostatních zásahů do majetkových práv) podroben kontrole správním soudnictvím.

⁶³ Tamtéž.

Zemědělským majetkem na který se vztahovala konfiskace podle výše zmíněného dekretu byla zemědělská a lesní půda, k ní patřící budovy a zařízení, závody zemědělského průmyslu stejně jako živý a mrtvý inventář a všechna práva, která byla spojena s držbou konfiskovaného majetku nebo jeho části. Pro účely dekretu se za zemědělský majetek považovaly i rybníky. Naopak za zemědělský majetek se nepovažovaly obytné domy a vily se zahradou o výměře do 1000 m². Konfiskovaný majetek byl spravován Národním pozemkovým fondem při ministerstvu zemědělství, jehož statut upravilo zvláštní nařízení vlády č. 70/ 1945 Sb. ze dne 3. září 1945.

Druhá část dekretu se týkala přidělování konfiskované půdy. Podobně jako u Nařízení SNR tu oprávněnými osobami byli zejména deputátníci a zemědělství dělníci (příděl až 8 ha orné nebo až 12 ha zemědělské půdy), malozemědělci, mnohočlenné zemědělské rodiny, obce a okresy a stavební a zemědělská družstva. Deputátníkem se rozuměl zaměstnanec na zemědělském majetku, u něhož část platu tvořily naturální požitky, a to včetně jeho rodinných příslušníků a příbuzných v linii přímé. Malozemědělce byl zase i pachtýř zemědělského majetku do 13 hektarů či osoba, která se věnovala zahradničení, ovocnářství, pěstování léčivých a ušlechtilých rostlin, včelařství, drůbežnictví či drobnému mlynářství. Podle směrnice ministerstva zemědělství publikované 21. června 1945 v Úředním listě bylo pro přidělování půdy rozhodné především to, zda se jednalo o státně a národně spolehlivé osoby.⁶⁴ Půda byla přidělována za náhradu, která však byla stanovena podle výnosnosti či kvality půdy nejméně ve výši jedné průměrné roční úrody na přidělené výměře půdy a nejvíce jako dvojnásobek průměrné roční úrody. Již 12. června 1945 vyzvalo ministerstvo zemědělství, aby byly k provedení dekretu zřizovány nejvýše 18 členné rolnické komise při národních výborech, v nichž měli být i zástupci uchazečů o příděly.

⁶⁴ Úřední list, č. 31, 21.6.1945.

Zároveň byly národní výbory povinny podat ministerstvu zemědělství zprávu o dosavadním zajištění zemědělského majetku.⁶⁵

Dekrety o národní správě a o konfiskaci zemědělského majetku vytvořily právní rámec pro další úvahy o majetkoprávních vztazích, kde již nejdůležitější roli hrálo právě znárodnění.

Kapitola IV. Příprava znárodnovacích dekretů prezidenta republiky a jejich projednání v Národní frontě a ve vládě

Pro postup jednání vlády o znárodnění byla klíčová politická dohoda tří socialistických stran, která byla uzavřena mezi KSČ, sociální demokracií a národními socialisty 8. června a publikována byla 17. června 1945. Nazývala se dohodou „o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova“ a podepsali ji K. Gottwald, Z. Fierlinger a P. Zenkl. Kromě dohody o sestavení národních výborů a Prozatímního národního shromáždění se jednalo o hledání shody i o klíčových ekonomických a sociálních otázkách.⁶⁶ Teprve následně tak bylo znárodnění politicky předjednáváno v Národní frontě a to neumožnilo zejména straně lidové přijít včas se zásadními námitkami a připomínkami. Postoj Československé strany lidové ke znárodnění byl totiž umírněnější⁶⁷ a k rozsahu a tempu znárodnění nejvíce rezervované, a to až do samého závěru jednání.

Právě na základě dohody o socialistickém bloku byl vytvořen i tzv. koordinační výbor národohospodářských komisí všech tří stran bloku.

⁶⁵ Úřední list č. 23, 12.6.1945.

⁶⁶ Znárodnění 1945, c.d., díl, I. S. 54.

⁶⁷ J. Kocian: Znárodnování v programu československých politických stran, www.cdk/60let/znarodneni/ c.d., s. 13.

Iniciativa, aby se v této komisi začalo projednávat rozsáhlé znárodnění vyšla od KSČ a s poradním hlasem byla k jednáním přizvána i národohospodářská komise Ústřední rady odborů - ÚRO.

Na konci června 1945 byl hotov první návrh programu hospodářské politiky bloku.⁶⁸ Postavil se zejména proti hospodářské moci německé a maďarské buržoazie a „zrádcovské a kolaborantské buržoazie“ domácí. Kromě otázky trestního postihu v rámci právě dojednávané konečné podoby velkého retribučního dekretu se tu objevil jasný požadavek na další konfiskaci, tj. na vyvlastnění bez náhrady. Prozatím postačovalo, že majetek byl dán pod národní správu, která zajišťovala kontrolu „lidového státu“. V návrhu se však stále ještě odrážela koncepce vlády, že vlastní zestátnění bude provedeno až po ustanovení Prozatímního Národního shromáždění

Právě v průběhu června 1945 se KSČ se rozhodla ve vztahu ke znárodnění změnit taktiku. Původně postupovala spíše opatrně. Nyní viděla, že pod národní správou jsou velké podniky a jak jsme již viděli i odhadem na tři čtvrtě milionu zaměstnanců. 3. července 1945 proto předsednictvo ÚV KSČ navrhlo, aby se otázka zestátnění velkých průmyslových podniků a bank dostala na pořad jednání vlády a aby bylo provedeno dekrety prezidenta republiky ještě předtím, než bude svoláno Prozatímní Národní shromáždění. Takto měl vyznít i národohospodářský program zmíněného socialistického bloku. KSČ měla ve své každodenní politice a propagandě zvýrazňovat význam národních správ, celostátního řízení ekonomiky, centrálního plánování a hájení zájmů dělníků a zaměstnanců.

Dalším významným impulzem pro změnu komunistické politiky byla ekonomická a finanční situace velkých bank a průmyslových podniků. Tady se velmi nepříznivě projevíly především důsledky okupace a války. Zároveň se to však stalo jedním z hlavních argumentů pro urychlení znárodnění respektive zestátnění. Významný český historik a odborník na hospodářské a sociální

⁶⁸ Tamtéž.

dějiny Z. Jirásek k tomu doslova říká: „Bylo by sice krásné, kdyby se 8. či 9. května 1945 vše rázem vrátilo do úrovně roku 1938 nebo 1939, bylo to však ekonomicky nemožné. Nebyly potraviny, dostatek energie, suroviny. Válečný model musel nějakým způsobem přežít, což svým způsobem nahrálo i realizaci zmíněných národohospodářských úvah“.⁶⁹ Podobně hovoří i odborník na bankovní sektor profesor Miroslav Tuček: „Finanční situace bank byla v květnu 1945 katastrofální. Viděno dnešními měřítky, banky byly "pleite". Zmíněné říšské a protektorátní dluhopisy byly bezcennými papíry, poskytnuté úvěry byly zčásti nedobytné a bankovní majetek uložený v průmyslových koncernech byl znárodněn. Měnová reforma z října 1945, kterou se podstatná část vkladů stala vklady vázanými, banky zachránila před případným útokem na jejich pokladny. Banky poskytovaly úvěry podnikům na mzdy a na nákup materiálu, ale jen proto, že na ně byla vydána všeobecná státní záruka, a většinou ze zdrojů, které jim poskytl Reeskontní a lombardní ústav. Jejich vlastní kapitál se znehodnotil inflací v průběhu války. Postátnění soukromých bank bylo jedním z teoreticky možných řešení jejich situace“.⁷⁰

Ke změně stanoviska KSČ souviselo Benešovo výslovné prohlášení z 3. července 1945, že je připraven podepsat prezidentské dekret o zestátnění peněžnictví, těžkého průmyslu a lázní“.⁷¹ Učinil jej symbolicky při jednání s K. Gottwaldem.

V polovině července 1945 tak byly postupně definovány i oblasti, kde se urychlené znárodnění přepokládalo: obchodní banky, soukromé pojišťovny, doly a hutě, zbrojní průmysl, kovoprůmysl, těžký strojný a chemický průmysl, výroba elektrické energie. Tak to poté K. Gottwald oficiálně vyhlásil 15. července na manifestaci v Praze – Krčín.⁷²

⁶⁹ Z. Jirásek Dopad znárodnění na československou ekonomiku (www.cdk.cz/konference/znarodnovani), s. 1.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ V. Vrabec, c. d., str. 51

⁷² Znárodnění 1945, c.d., díl 1, s. IX.

Ke změně komunistické politiky jistě přispěly i manifestace a resoluce požadující znárodnění, které byly dílem především odborů a radikálně naladěných závodních rad. Na Ostravsku dokonce hornické komise a závodní rady vypracovávaly vlastní návrhy znárodnění dolů a železáren. Dne 3. července 1945 se na ministerstvo průmyslu dostavila delegace závodních rad 15 největších průmyslových podniků z Prahy, která důrazně požadovala znárodnění klíčového průmyslu a plánování výroby.⁷³

Kromě KSČ se ale problematiky znárodnění aktivně chopili i sociální demokraté. A znovu působili radikálněji než sami komunisté. Svoji hlavní úlohu tu sehrál již zmíněný Bohumil Laušman. Právě jeho návrhy byly schvalovány ústředním výborem sociálně demokratické strany.

Po schválení národohospodářského programu socialistického bloku vyhlásil oficiálně vládní program znárodnění právě ministr průmysl Bohumil Laušman. Stalo se tak dne 11. července 1945 na setkání s vedoucími představiteli odborů jeho ministerstva. Vyhlásil na něm znárodnění dolů, klíčových průmyslových podniků, nerostného bohatství, elektráren a podniků chemického průmyslu, společně s pojišťovny a bankami. Znárodnění se mělo uskutečnit prostřednictvím speciálního dekretu prezidenta republiky, práce na němž prohlásil Bohumil Laušman oficiálně za zahájené. Bylo tak zřejmé, že komunistickou a sociálně demokratickou politikou se stalo provedení znárodnění ještě před svoláním Prozatímního Národního shromáždění.

V následujících červencových dnech roku 1945 začaly komise ministerstva průmyslu, později i ministerstev výživy a financí a též socialistického bloku připravovat znárodnovací dekry. Původní myšlenku znárodnění pouze v několika průmyslových odvětvích totiž odborné komise rozšířily i na další odvětví, zejména na potravinářský průmysl, na peněžnictví a pojišťovny.

⁷³ Tamtéž.

Zvláštní úlohu však v procesu znárodnění sehrálo ministerstvo informací vedené komunistou Václavem Kopeckým. Ten se stal jedním z nejhlasitějších zastánců znárodnění a viděl zejména výhody znárodnění pro zlepšení pozice KSČ v oblasti propagandy. Začal proto čím dál hlasitěji hovořit o nutnosti znárodnit výrobu a distribuci filmu a také o souvisejícím znárodnění výroby tiskového papíru. Tento plán se mu podařilo realizovat dokonce ještě předtím, než došlo k vypracování norem znárodnujících průmysl. V srpnu 1945 byl vydán dekret prezidenta republiky o opatřeních v oblasti filmu ze dne 11. srpna 1945. Zestátnil nejen výrobu, ale i distribuci filmu a netrvalo dlouho a politické důsledky normy se projeví například v regulaci počtu filmů ze zahraničí ve prospěch sovětské filmové produkce.

Podívejme se nyní na přípravu vlastních znárodnujících norem. Na ministerstvu průmyslu byla zřízena 52 členná pracovní komise vedená ministrem průmyslu B. Laušmanem a 7 odborných subkomisí sestavených podle jednotlivých průmyslových oborů.⁷⁴ Místopředsedou byl jmenován S. Rada. Kromě vysokých ministerských úředníků několika resortů se na přípravě znárodnění podílela i Ústřední rada odborů, Státní plánovací komise, Ústřední svaz čs. průmyslu, Národní banka i České vysoké učení technické. Zastoupení v komisi (někdy zvané též jako ústřední pracovní komitét pro znárodnění průmyslu) měly všechny politické strany Národní fronty. Vlastní osnova dekretu o znárodnění „dolů a podniků energetického, zbrojního a klíčového průmyslu“ byla dokončena 25. srpna 1945 a byla následně rozeslána k připomínkovému řízení. Zvláštní verzi osnovy dostal i Edvard Beneš respektive jeho prezidentská kancelář.⁷⁵

Mezi nejvýznamnější připomínky patřil požadavek buď rámcového nebo naopak přesnějšího vymezení podniků, na něž se znárodnění mělo vztahovalo i jasné vymezení vztahu znárodnění k mezinárodně právní problematice náhrad

⁷⁴ J. Kuklík, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, c.d., str. 330.

⁷⁵ *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*, c.d., díl 2, dok. č. 32.3., str. 502 an.

cizím státním příslušníkům, jak ji vyjádřilo ministerstvo zahraničních věcí. Po jednání vlády 13. září 1945, na němž se projevíly výše zmíněné spory ohledně rozsahu znárodnění, se podařilo dosáhnout kompromisu v tom, že konečná osnova měla být vypracována na společných poradách ministerstev průmyslu, výživy, zemědělství, financí a zahraničního obchodu, aby definovala „všechny obory průmyslu, které mají být znárodněny“ a obsahovala „jasné a jednoznačné vymezení rozsahu podniků“, na které se v jednotlivých odvětvích mělo znárodnění skutečně vztahovat. Debaty pokračovaly ve vládě o velikosti podniků spadajících v jednotlivých odvětvích pod znárodnění, což bylo vyjadřováno zejména počtem jejich zaměstnanců. Kromě toho proběhla i jednání ministra průmyslu Laušmana se Slovenskou národní radou. V diskusích ve vládě se od 2. do 15. října 1945⁷⁶ diskutovalo o právních i faktických opatřeních dekretu ve vztahu ke znárodnění. Vyjasňoval se zejména pojem znárodnění zestátněním, vytváření tzv. národních podniků, otázka náhrad za znárodnění a znovu i samotné vymezení podniků, které by pod obecně definované znárodnění nakonec v reálu skutečně spadaly.

Neuspěly zejména radikální požadavky ÚRO na provedení znárodnění zcela bez náhrady a namísto toho se přijala koncepce omezených náhrad s výjimkou Němců, Maďarů a kolaborantů tak, aby se znárodněvací norma dostala do souladu s připravovaným obecným konfiskačním dekretem prezidenta republiky. V zásadě tak bylo vlastně jedno, jestli byl nepřátelský majetek konfiskován nebo znárodněn, neboť v obou případech se jednalo o vyvlastnění bez náhrady. Znárodnění však bylo pojmově konfiskací nadřazováno, neboť konečným příjemcem takového majetku měl být stát a nepředpokládalo se tak další přidělování.

Co se týká forem náhrad za znárodněný majetek, navrhováno bylo odškodnění vyplácené v hotovosti v československé měně (avšak podléhající

⁷⁶ K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky, c.d., díl II., dok. č. 32.11.-32.22., str. 502an.

poměrně vysokému zdanění) či formou cenných papírů vydaných tzv. Fondem pro znárodnění průmyslu. Zarážející je, že pro zahraniční investory se původně nepočítalo s odškodněním ve volně směnitelných měnách, když bylo jasné, že korunové odškodnění pro ně nebude zřejmě přijatelné.

Co se týká kritérií pro znárodnění konkrétního podniku, závodu či majetkové podstaty pak se po dlouhých diskuzích dospělo k určujícímu kritériu obratu a počtu zaměstnanců, přičemž se tato kritéria měla lišit podle konkrétního průmyslového odvětví. V zásadě tak například byla navrhována nižší hranice počtu zaměstnanců pro podniky chemického průmyslu, aby pod tato kritéria spadly ty podniky, o které šlo zejména KSC a sociální demokracii, tj. chemičky v Kolíně a Pardubicích. Zároveň však některá odvětví průmyslu, jako například železářny, ocelárny, energetika a zbrojní průmysl měly být zestátněny zcela a měl tak být vytvořen státní monopol vylučující soukromé podnikání v oboru. Zároveň však byly odmítnuty snahy slovenských komunistů, kteří navrhovali rozdílné počty zaměstnanců i obratu pro znárodnění v rámci jednoho odvětví v českých zemích a na Slovensku. Argumentovali tím, že struktura průmyslu byla na Slovensku naprosto odlišná a v českých podmínkách středně velký podnik platil na Slovensku již za podnik velký.

Ke dni 19. října 1945 byl dekret prezidenta republiky o znárodnění dolů a průmyslových podniků v zásadě hotov a byl ještě jen doplněn o trestně právní postih nejrůznějších forem jednání mařících znárodnění („pletichy“ původních vlastníků) a začalo ladění ustanovení, aby byla stejná i v ostatních znárodnovacích dekrettech.

Při samém konci prací na dekretu vydal lidovecký ministr zdravotnictví Adolf Procházka jménem ministrů lidové prohlášení, v němž uvedl, že osnova dekretu o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků ve schválené podobě značně překročila program vlády Národní fronty přijatý v Košicích. Podotkl, že teprve budoucnost ukáže, zda byl takový postup správný a zda také bylo správné, aby v případě osnov o znárodnění přešla většina členů vlády k

dalšímu jednání, když přehlížela oprávněné kritiky a výhrady některých ministrů. Dále vyjádřil přesvědčení, že vláda měla ve věci znárodnění hospodářského života postupovat s mnohem větší rezervou a měla ponechat úseky hospodářského života - mimo doly, podniky energetického, klíčového a velkého průmyslu - v rukou soukromých. Přes tyto postoje se však ukazoval hlas lidoveckých ministrů jako slabý, když jej jen částečně v zářijových debatách ve vládě podporovali ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka a zástupci slovenské Demokratické strany. Slabost jejich závěrečného odporu proti rozsahu znárodnění byla ještě znásobena tím, že přes své určité náznaky se prezidentské dekrety o znárodnění rozhodl podepsat ještě před svoláním Prozatímního Národního shromáždění prezident Edvard Beneš.

I další znárodnovací dekrety prošly složitým procesem přípravy. Každý z dalších tří znárodnovacích dekretů měl totiž některé specifické znaky.⁷⁷ Příprava znárodnění podniků potravinářského průmyslu spadala nikoli pod ministerstvo průmyslu, ale pod ministerstvo výživy vedené dalším sociálním demokratem V. Majerem. Ten však nebyl tak radikální jako Laušman.

Potravinářský průmysl byl velmi významnou a v poválečném přidělovém hospodářství sociálně a ekonomicky velmi citlivou oblastí, neboť znárodnění mělo postihnout cukrovary, lihovary, větší pivovary a mlýny i továrny na výrobu cukrovinek a tím podle tehdejších představ vlády i odborníků dlouhodobě zlepšit situaci na trhu s potravinami. V diskusi ve vládě 27. září 1945⁷⁸ zazněly zejména od ministra Majera, ale i od představitelů Demokratické a národně socialistické strany, návrhy na větší využití formy družstevnictví pro podniky v tomto oboru, proti čemuž vystoupili komunisté. Zvláště demagogicky napadl formu družstevního vlastnictví především

⁷⁷ J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, c.d., str. 332.

⁷⁸ K. Jech a K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, c.d., díl II., dok. č. 23.1., str. 677 an.

komunistický ministr zemědělství Julius Ďuriš, když prohlásil, že družstevnictví nezabrání pronikání reakčních živlů do řízení potravinářského průmyslu a že státní podnik je nejvyšší možnou formou znárodnění. Navazoval zde svojí radikálností na diskuze nad rozsáhle pojatým dekretem prezidenta republiky o konfiskaci zemědělského majetku.

Vláda jmenovala komisi, ve které kromě předkladatele osnovy dekretu V. Majera zasedli i V. Kopecký, H. Ripka a F. Hála. Do projednání znárodnovacího dekretu zasáhla i organizace Jednotného svazu českých zemědělců a znovu i odborové organizace. Dne 2. října převládla v komisi shoda na vytváření národních podniků a nikoli družstev. Vláda se zabývala i vztahem znárodnění k dalším majetkovým zásahům, zejména ke konfiskacím zemědělské půdy a obecně ke konfiskacím nepřátelského majetku. Vláda si uvědomovala, že příslušné dekrety si v této oblasti vytvářejí jistou konkurenci, která se projevovala i v přetrvávající řevnivosti ministrů zemědělství a výživy. Výsledek debat ve vládě 17. října 1945 vedl k formulaci zvláštní osnovy dekretu o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu s tím, že v obecných věcech se dekret odvolával na dekret o znárodnění průmyslových podniků. Byla tak definitivně dopracována koncepce, že dekret o znárodnění průmyslových podniků bude obecnou znárodnovací normou a ostatní pak normami zvláštními-speciálními při jejichž uplatnění by se tak uplatnila výkladová zásada *lex specialit derogat legi generali*.

Zajímavá byla i příprava dvou znárodnujících dekretů týkajících se finančnictví.⁷⁹ Co se týče znárodnění akciových bank, návrh pro vládu na jejich znárodnění předložila Hospodářská rada respektive její generální sekretář E. Outrata. Tímto způsobem mělo být dosaženo kompromisu mezi rozdílnými představami ministerstva financí a socialistického bloku. Podstatou sporu bylo na jaké z bank se má dekret vlastně vztahovat a výsledkem jednání expertů i vlády byl návrh na znárodnění jen bank s právní formou akciových společností,

⁷⁹ K jednání vlády viz tamtéž, dok. č. 34.2.- 34.9.

zatímco ostatní právnické osoby provozující bankovní služby neměly být nadále vůbec připuštěny. Také znárodněné banky měly mít právní formu národních podniků. Diskuse probíhala i o určení náhrady za znárodněný majetek a o nalezení souladu mezi požadavkem státního vlastnictví bank a státní kontroly na jedné straně a zachováním jejich podnikatelského charakteru na straně druhé. S diskusí o znárodnění akciových bank souviselo i další opatření vlády, která schválila a 19. října 1945 předala k podpisu dekret prezidenta republiky č. 193 Sb. o přechodné úpravě právních poměrů Národní banky československé, kterým byl této bance svěřen výkon činnosti státní cedulové banky monopolně oprávněné k emisi bankovek pro celé území Československé republiky. Slovenská národní banka v Bratislavě se stala jejím oblastním ústavem pro Slovensko.

Také projednání dekretu o znárodnění soukromých pojišťoven neproběhlo bez komplikací a právních i politických sporů. Zejména Demokratická strana ústy J. Ursínyho⁸⁰ poukazovala na to, že Košický vládní program znárodnění zestátněním pojišťoven vůbec nepředpokládal. Navrhoval proto jejich převedení na právní formu družstev, a to popřípadě i za účasti státu. Proti tomuto řešení se znovu ostře postavili komunisté a předseda vlády Fierlinger, který argumentoval i tím, že znárodnění pojišťoven spolu s bankami již proběhlo v jiných státech a jmenovitě poukázal na Francii. Spor se dále vedl o „ideální“ podobu zestátněné pojišťovny, když znovu především představitelé Demokratické strany poukazovaly na nevýhody jen čistě státně vlastněného a řízeného subjektu. Tak jako v případě národních průmyslových podniků, i zde byl nakonec zvolen kompromis spočívající v ponechání definitivní podoby znárodněných pojišťoven až jejich vzorovému statutu, který měl být vydán ve formě vládního nařízení. Představy o využití družstevních forem při provedení znárodnění tak byly vládou znovu zamítnuty. Otázky poskytování náhrad a další dílčí problémy postupu znárodnění byly v obou dekretech s finanční tematikou

⁸⁰ Tamtéž, dok. č. 35.1., s. 784 an.

upraveny v souladu s dekretem o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.

Všechny výše zmíněné znárodnovací dekrety projednala a schválila vláda ve dnech 23.-24. října 1945. Jejich redakční úpravu například prováděla zvláštní komise při legislativním odboru Úřadu předsednictva vlády ještě 24. října.⁸¹ Vláda byla pod dvojitým tlakem – na jedné straně E. Beneš mohl po dalších průtazích splnit svoji hrozbu, že znárodnovací předpisy předloží k projednání až parlamentu, avšak na druhé straně tu byla hrozba protestních akcí ze strany Ústřední rady odborů, která počítala s tím, že znárodnovací předpisy budou slavnostně vyhlášeny na velké manifestaci „pracujícího lidu“. Z tohoto důvodu komplex znárodnovacích norem nese datum 24. října 1945 k jejich vyhlášení opravdu došlo druhého dne 25. října 1945 veřejně na manifestaci na Václavském náměstí, kde promluvil jak Beneš, tak i zástupci všech politických stran (zejména K. Gottwald) a Ústřední rady odborů (A. Zápotocký). Zápotockého řeč nesla příznačné označení „Jdeme do boje o nový hospodářský řád“⁸² Podobné demonstrace a manifestace se konaly i v dalších českých a slovenských městech.⁸³ Kromě toho se v den podpisu dekretů dostavila na pražský Hrad delegace dělníků, aby prezidentovi poděkovala za tento krok poděkovala (následovaly desítky podobných resolucí) a o znárodnění obsáhle referoval tisk, zejména Rudé právo, Práce a Svět práce.⁸⁴

Československé znárodnění nebylo nějakým evropským solitérem. Bylo provedeno i s využitím zahraničních vzorů. Dlouho připravované plány Labouristů v Británii vedly vedle znárodnění Bank of England - Anglické banky k zestátnění uhelných dolů, elektrárenského průmyslu, dopravních podniků, plynáren a podniků hutního průmyslu. Ve Francii byla zestátněna téměř celá těžba uhlí, velké elektrárny a plynárny, ropný průmysl, cedulová banka a čtyři

⁸¹ Tamtéž, dok. č. 35.3., s. 801.

⁸² Znárodnění 1945, c.,d., díl II. dok. Č. 139 a 140.

⁸³ Tamtéž, dok. Č. 143.

⁸⁴ Tamtéž, dok.č 140-143.

velké depozitní banky, větší část pojišťoven a řada podniků kolaborantů, například světoznámé továrny Renault. V Itálii začal proces zestátnování už ve 30. letech, když stát převzal tři nejvýznamnější soukromé banky ohrožené v hospodářské krizi bankrotem. Pokračoval pak po skončení války, kdy se dostalo do státních rukou více jak tisíc koncernů a firem s rozhodujícím podílem na poli těžkého průmyslu, telekomunikací či infrastruktury. V Rakousku zase došlo ke zestátnění ropného průmyslu, hutí, těžebního průmyslu, výroby elektrické energie, velkých akciových bank atd.⁸⁵

Důležitým faktorem byl i vzor Sovětského svazu, jehož zestátněné a centrálně plánované hospodářství bylo vůči krizím imunní a i ve 30. letech prudce rostlo. Svoji sílu potvrdilo samozřejmě především během války, kdy dokázalo poměrně rychle obrátit kurz na válečnou výrobu a s vydatnou zahraniční pomocí poskytnout SSSR dostatečnou ekonomickou základnu k tomu, aby porazil nacistické Německo. Podobně jako před válkou však neměla většina politiků a tím méně pak obyčejných lidí představu, jakou nesmírnou cenu musel lid Sovětského svazu ve jménu hospodářského pokroku zaplatit a jaký teror byl používán k jeho udržení. Podobně sporadicky se objevovaly informace o katastrofálních důsledcích kolektivizace zemědělství či politické perzekuci. Sovětský svaz zkrátka požíval zvlášť v zemích jím bezprostředně osvobozených mimořádnou prestiž a jako všechno sovětské bylo tehdy obdivováno i jeho hospodářské zřízení. K tomu se navíc v českém a slovenském prostředí přidávala myšlenka slovanská, fakt společných hranic či hluboce zakořeněná nedůvěra k Západu jako důsledek mnichovské zrady.

⁸⁵ Z. Šulc, *Stručné dějiny ekonomických reforem, c.d.*, , str. 9

Kapitola VI. Dekrety prezidenta republiky č. 100-103/1945 Sb. a další normy upravující podobu československé ekonomiky

Jak již bylo řečeno dne 24. října 1945 podepsal prezident republiky dr. Edvard Beneš za přítomnosti členů vlády dekret č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského, dekret č. 102/1945 Sb. o znárodnění akciových bank a dekret č. 103/1945 Sb. o znárodnění soukromých pojišťoven.

Dekret č. 100/ 1945 Sb. z 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků přinesl znárodnění zestátněním všech dolů a klíčových podniků energetického průmyslu, železáren, oceláren, hutí, sléváren, válcoven, podniků kovodělného a elektrotechnického průmyslu nad 500 zaměstnanců, podniků zbrojního a chemického průmyslu, a podniků celé řady dalších odvětví. Pro zařazení mezi znárodněvané podniky posledně jmenované kategorie bylo rozhodné, kolik měly v letech 1938-1940 zaměstnanců či jaký byl objem jejich výroby. Například podniky pro výrobu technického porcelánu podléhaly znárodnění pokud přesáhly počet 150 zaměstnanců, zatímco podniky pro výrobu cihlářského zboží se znárodněovaly od hranice 200 zaměstnanců, tkalcovny vlny od hranice 400 zaměstnanců a podniky oděvního průmyslu až pokud měly více jak 500 zaměstnanců. Vynětí podniku ze znárodnění mohla, s výjimkou dolů, stanovit na návrh ministra průmyslu vláda. Stejně tak mohl ministr průmyslu po dohodě s ministrem financí (na Slovensku s pověřencem pro průmysl a obchod a po slyšení pověřence pro finance) vyloučit určitý podnik ze znárodnění a podnik uzavřít, pokud nebylo jeho „další provozování ve veřejném zájmu“. Velmi důležité ustanovení zmocnilo ministra průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) v Úředním listě respektive na Slovensku v Úradnom vestníku publikovat, které podniky byly podle dekretu skutečně znárodněny. Toto ustanovení bylo do dekretu zařazeno

proto, aby nedošlo k pochybnostem, že konkrétní podnik byl podroben znárodnění. Samotná vyhláška ministra průmyslu však měla jen deklaratorní účinek. Ve skutečnosti byly tyto vyhlášky podepsány ministrem průmyslu teprve v prosinci 1945 a postupně byly vydány od počátku roku 1946.⁸⁶

Dekret výslovně nedefinoval pojem znárodnění zestátněním. Jednalo se nepochybně o vyvlastnění, tj. o odnětí vlastnického práva původním vlastníkům. Pojem zestátnění znamenal způsob jeho provedení – tj. převodem vlastnického práva k znárodněnému podniku na stát. Dekret stanovil, že vlastnictví k veškerým nemovitým věcem a zařízením sloužícím provozu podniku, stejně jako k veškerému příslušenství (jako byly i patenty, licence, živnostenská oprávnění, známky, vzory, směnky, cenné papíry, hotovost, pohledávky) a k hotovým i nedokončeným výrobkům či zásobám nabýval československý stát. Znárodnění se týkalo i ložisek a nalezišť surovin, stejně jako pomocných závodů a všech podniků „tvořících se znárodněným podnikem nerozlučný hospodářský celek.“

Stalo se tak ke dni účinnosti dekretu, tedy k 27. říjnu 1945. Takto znárodněné majetkové podstaty vplynuly jako tzv. kmenové jmění do nových subjektů - tzv. národních podniků (používaly zkratku n.p. za názvem), jako samostatných právnických osob. Zároveň bylo rozhodnuto o zániku národní správy k tomuto datu a k vymazání národní správy z rejstříku. Stát získával postavení jejich zřizovatele a měl i další řídicí a dozorčí funkce nad jejich fungováním. Zároveň bylo jen státu vyhrazeno právo nově zakládat podniky v takových oborech, jako byly právě doly, těžký průmysl, energetika, zbrojní průmysl i výroba gramofonových desek (stalo se tak na výslovnou žádost ministra informací Václava Kopeckého). Národní podnik vstupoval do závazků původního subjektu, a to ke dni převzetí majetku s tím, že národní podnik mohl právně odporovat jednáním, kterým se vlastník znárodněného podniku po dni 29. srpna 1944 snažil úmyslně „poškodit nebo ztížit znárodnění průmyslu“, a to

⁸⁶ K jejich přehledu viz nař. Aspi a www.mvcr.cz/udv

ve lhůtě jednoho roku od dne skutečného převzetí znárodněného podniku státem.

Majetek se znárodňoval podle znění dekretu zásadně za náhradu, která měla být vypočtena jako obecná cena majetku podle úředních cen ke dni vyhlášení dekretu, popřípadě podle úředního odhadu. Do náhrady však nemělo být započteno například nevytěžené nerostné bohatství či báňská oprávnění, stejně jako majetek, který byl původně nabyt od státu bezplatně například pro sociální a obdobné účely. Náhrada měla být vyplacena v cenných papírech (vydaných tzv. Fondem znárodněného hospodářství a zaručené státem), v hotovosti či jiných hodnotách. O náhradě rozhodoval ministr průmyslu po dohodě s ministrem financí (na Slovensku po dohodě s příslušnými pověřenci) a to ve správním řízení. Náhrada se však neposkytovala německé říši, maďarskému království a německým a maďarským právníckým osobám veřejného práva, německé nacistické straně a nacistickým organizacím stejně jako fyzickým osobám národnosti německé a maďarské, které byly zbaveny československého občanství. Výjimkou byly osoby, které „prokázaly, že zůstaly věrny Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem“. Náhrada se neposkytovala též osobám označeným za zrádce a kolaboranty. Podmínky pro které se náhrada neposkytovala byly tudíž shodné s podmínkami, pro které se konfiskoval majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. O konfiskaci nepřátelského majetku. Zároveň tu existoval mezi těmito dvěma dekrety další zajímavý vztah, neboť se nekonfiskoval podle 108/1945 Sb. ten majetek, který byl v den jeho účinnosti již znárodněn a byl tudíž ve vlastnictví státu. O tom, zda se v jednotlivém případě jednalo skutečně o osobu, které se náhrada neposkytuje, rozhodoval ministr průmyslu v dohodě s ministrem vnitra popřípadě s ministrem zahraničních věcí. Na Slovensku ministr průmyslu konzultoval věc s příslušnými pověřenci SNR.

Ke skutečnému vyplácení náhrad však měl být přijat zvláštní právní předpis ve formě prováděcí vyhlášky. Ta však nebyla nikdy vydána a vyplácení náhrad bylo též podmíněno i vydáním výměru o způsobu poskytnutí náhrady za znárodnění, který měl vydávat příslušný resortní ministr po dohodě s ministerstvem financí a zahraničních věcí.

Nárok na náhradu byl formálně zrušen zákonem o měnové reformě z roku 1953. Znárodnění zestátněním se tedy dopadem na původní vlastníky nijak nelišilo od jejich konfiskace bez náhrady.

Odškodnění respektive náhrady za znárodnění bylo v praxi poskytnuto jen zahraničním investorům na základě dvoustranných smluv, které uzavíralo Československo s jednotlivými státy. Takovéto dohody byly podepsány například s Velkou Británií, Kanadou, USA, Francií, Nizozemskem či Švédskem.⁸⁷

Zbylá ustanovení dekretu upravovala základní otázky právního postavení a řízení národního podniku. Dekret výslovně zmocnil vládu, aby podrobnosti o struktuře a způsobu fungování národních podniků upravila zvláštním vládním nařízením – tzv. statutem národních podniků. Stalo se tak vládním nařízením č. 6/1946 Sb. z 15. ledna 1946. Úspěšné provedení znárodnění bylo chráněno i trestně právními ustanoveními dekretu. Zaváděly zločin pletich, kterých se dopouštěl ten, kdo chtěl úmyslně znárodnění podniku „zmařit nebo zvýšenou měrou ztížit“. Méně závažná jednání mohla být národními výbory trestána finančními tresty jako správní přestupek.

Tato část dekretu byla podrobněji upravena ustanoveními zákona č. 165/1946 Sb. o trestní ochraně národních podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou. Tyto podniky byly zvláště chráněny před tzv. sabotážemi. Trestně odpovědný byl, kdo by se úmyslně nebo z nedbalosti dopustil poškození budov, strojů, zařízení nebo jiných věcí používaných

⁸⁷ J. Kuklík, *Do poslední pence, Československo britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách v letech 1938-1982*, Praha Karolinum 2007.

k provozu výše zmíněných podniků, pokud tak mohl být „zmařen, ztížen nebo ohrožen jejich provoz“. Za úmyslnou sabotáž byl udělován trest odnětí svobody až na deset let, avšak při způsobení velké škody či úmrtí, byla sazba odnětí svobody až dvacet let a dokonce mohl být vyřčen i trest smrti. Nedbalostní jednání pak byla trestána odnětím svobody na 6 měsíců až 5 let nebo peněžitými tresty.

K faktickému provádění dekretu a vzniku národních podniků je nutno přidat ještě několik dalších poznámek. Za prvé bylo častým jevem, že znárodněné podniky byly různým způsobem slučovány či začleňovány do jiných, výrobou souvisejících znárodněných podniků. Některé dokonce zanikly. Často docházelo i ke změnám tradičních názvů (například podnik Elektra (Philips) na Tesla) a o změně poměrů jistě svědčí i to, že do obchodních rejstříků byly názvy znárodněných podniků uváděny nejen v tradiční angličtině či francouzštině, ale pravidelně také v ruském jazyce.

Dekret č. 101 / 1945 Sb. z 24. října 1945 se týkal znárodnění podniků potravinářského průmyslu a navazoval na dekret č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Dekret č. 101/1945 Sb. znárodňoval cukrovary a rafinerie cukru, průmyslové lihovary a rafinerie lihu, pivovary s výstavem větším než 150 000 hektolitrů piva v roce 1937, mlýny, podniky na výrobu umělých tuků a podniky na výrobu čokolády a cukrovinek. Také u tohoto dekretu došlo při určení, které podniky pod znárodnění spadají, ke kombinaci objemu výroby (kromě již zmíněných pivovarů i mlýny o denní výkonnosti nejméně 60 tun obilí) s počtem zaměstnanců. Ten byl u podniků na výrobu umělých jedlých tuků stanoven na více jak 150 zaměstnanců a u čokoládoven na více jak 500 zaměstnanců.

Dekret se naopak výslovně nevztahoval na tzv. výdělková a hospodářská společenstva podle zákona č. 70/1873 ř.z. a na Slovensku na družstva podle zák. čl. XXXVII/1875 a na tzv. rolnické akciové cukrovary. V odůvodněných případech mohla o vynětí ze znárodnění rozhodnout na návrh ministra výživy

(po dohodě s ministrem zemědělství a na Slovensku po dohodě s pověřencem pro výživu a zásobování) rozhodnout vláda. Také v případě podniků potravinářského průmyslu se jejich znárodnění publikovalo vyhláškou ministra výživy v Úředním listě respektive na Slovensku v Úradnom vestníku. Významnou odchylkou od dekretu č. 100/1945 Sb. představovala u potravinářského průmyslu možnost vytvářet národní podniky nejen ze znárodněného majetku, ale i z majetku konfiskovaného a ze znárodněného majetku průmyslových podniků.

Také další dva znárodnovací dekrety č. 102 a 103 / 1945 Sb. z 24. října 1945 vycházely koncepčně z dekretu č. 100/1945 Sb. Dekret č. 102/1945 Sb. znárodněval akciové banky provozující bankovní a peněžní obchody a přeměnil je na národní podniky. Na tyto nové národní podniky přešly práva a závazky znárodněných akciových bank. Nové banky – národní podniky podávaly novou žádost o zápis do obchodního rejstříku. Zvláštním ustanovením byla zakotvena povinnost nových bank odvádět po dotaci rezervního fondu přebytky výtěžků státu. Resortním ministrem, jemuž příslušely pravomoci k provedení znárodnění a k řízení o náhradě, byl ministr financí, jenž na Slovensku působil ve spolupráci s pověřencem pro finance. Jako další stupeň řízení a dozoru bankovního sektoru byla vytvořena Ústřední správa bank, mezi jejíž úkoly patřilo mimo jiné navrhování členů představenstev bank, zkoumání jejich účtů a koordinace jejich činnosti. Jinak byla ustanovení o náhradách, o určení komu se náhrada neposkytuje a jakým způsobem má být vyplacena, stejně jako ustanovení o trestním postihu přejaty z dekretu č. 100/1945 Sb.

Vytvořením deseti bank jako národních podniků však diskuze o nové bankovní soustavě v Československu neskončily. Navrhovány byly zejména fúze bank úvěrujících podniky, přičemž k první takové fúzi došlo až v lednu 1948, neboť byla překryta komunistickými reformami směřujícími k vytvoření socialistické monobanky- Státní banky československé, která by peněžně zajišťovala a zároveň kontrolovala plnění hospodářských plánů. Ale to již jde o

přeměnu československé bankovní soustavy podle vzoru, který se vytvořil počátkem 30. let v Sovětském svazu.⁸⁸

Dekret č. 103/1945 Sb. znárodnil zestátněním soukromé (tj. smluvní) pojišťovny. Vycházel ze stejných principů jako dekret o znárodnění akciových bank s několika rozdíly. Mezi ně patřila zejména podrobnější úprava fondů tvořených pojišťovnami a způsob rozdělení zisku. Odvod státu byl stanoven na minimálně 20 % přebytků hospodaření ročně. Pro novou organizaci pojišťovnictví byla zřízena Pojišťovací rada podřízená ministerstvu financí. Mezi úkoly Rady patřilo zejména určování zásad soutěže mezi jednotlivými pojišťovnami, zastupování jejich společných zájmů, vykonávání dozoru nad pojišťovnami a vydávání příslušných závazných směrnic. Konkrétní provedení dekretu bylo svěřeno vyhláškám ministerstva financí č. 2086 a 2087 Úředního listu z 20. listopadu 1946. Těmito vyhláškami byly zřízeny národní podniky Pojišťovna Slávia, Pražská pojišťovna, První československá pojišťovna, Pojišťovna Slovan a Nemocenská pojišťovna.

S projednáváním znárodnovacích dekretů přímo souvisel dekret č. 104/1945 Sb. z 24. října 1945 o závodních a podnikových radách. Změny ve vlastnických strukturách a rozsah společenských reforem roku 1945 si vyžádaly tuto radikální úpravu, když odborové hnutí v podnicích začalo rozhodovat nejen o věcech sociálních vymožeností zaměstnanců, ale i o věcech ekonomického řízení podniku a potažmo i o politických otázkách.⁸⁹ O přijetí tohoto dekretu uvažovala již od června 1945 s tím, že návrh dekretu byl projednáván i Ústřední radou odborů a vláda musela nakonec vzít v úvahu reálně existující faktický stav, kdy v podnicích a úřadech reálně existovaly velmi silné a politicky aktivní závodní rady.

K projednání osnovy ve vládě 18. září 1945 byl po meziministerských poradách přizván i předseda ÚRO A. Zápotocký. Vláda se shodla na tom, že

⁸⁸ M. Tuček, Znárodnění českých bank, c.d., s. 3.

⁸⁹ J. Kuklík a kol. Vývoj československého práva 1945-1989, Praha Linde 2009, str. 37.

dekret o závodních a podnikových radách má být projednáván spolu s problematikou znárodnění. K požadavku na přesné vymezení kompetencí závodních rad se předseda ÚRO na zasedání vlády vyjádřil bez obalu v tom smyslu, že odbory si vlastně úpravu dekretem či zákonem nepřejí, neboť jim faktický stav, jak se po válce ustavil, vyhovuje a ÚRO by prozatím stačilo jen vydání vládního prohlášení. Zákonná úprava by totiž mohla výsadní postavení odborů (a tím i komunistů a jejich politických spojenců z řad „levice“ sociální demokracie jen omezit. To je také pravá politická podstata debaty o podobu osnovy tohoto prezidentského dekretu.

Po diskusi ve vládě byla příprava dekretu svěřena zvláštní komisi ministrů, ve které zasedli F. Hála, B. Laušman, V. Nosek, I. Pietor, J. Stránský, J. Šoltézs a předseda ÚRO A. Zápotocký. Výsledek její práce však vláda projednala až 19. října 1945 s tím, že dekretu byla ponechána jen základní úprava a detaily mělo upravit až prováděcí vládní nařízení. Větší diskusi pak ve vládě vyvolala jen otázka způsobu voleb závodních rad a jejich „náhradních variant“ v menších podnicích a podílu závodních rad na čistém zisku. Dekret také neměl upravovat záležitosti vlastního hájení a zastupování práv zaměstnanců odborovými organizacemi a závodní rady neměly být orgány jednotné odborové organizace. Vláda nakonec 19. října 1945 návrh dekretu schválila a ten byl poté podepsán a vyhlášen spolu se znárodnovacími dekrety. Dekret o závodních a podnikových radách č. 104/1945 Sb. zaváděl pojem zájmového zastupitelstva zaměstnanců v závodech. Jednalo se o závodní rady, závodní důvěrníky a podnikové rady. Závodní rady se zřizovaly v závodech s alespoň 20 zaměstnanci, závodní důvěrníci pak v závodech s 3-19 zaměstnanci a v závodech, které měly méně než 3 zaměstnance vykonávaly působnost závodního zastupitelstva orgány jednotné odborové organizace. Závodní rady se volily přímou a tajnou volbou na základě kandidátní listiny navrhané odbory. Kandidátní listina pak musela získat 4/5 hlasů na volbě zúčastněných zaměstnanců. Závodní důvěrník pak musel získat absolutní většinu hlasů.

Podrobnosti mělo upravit vládní nařízení, které bylo přijato teprve 5. listopadu 1946 pod č. 216/1946 Sb. Za zaznamenání stojí, že mezi podmínky práva volit do závodních rad bylo zařazeno československé státní občanství, zaměstnanecký poměr vzniklý alespoň 1 měsíc přede dnem konání voleb a dosažení věku 21 let. Z volebního práva do závodních rad byli výslovně vyloučeni Němci, kteří ztratili československé státní občanství.

Dekret sice výslovně stanovil, že závodnímu zastupitelstvu nepřísluší zasahovat do správy a provozu závodu samostatnými nařízeními a že vedení závodu náleží jeho správě, která též byla jediná odpovědná za podnikání, přesto však dával závodním radám rozsáhlé pravomoci. Závodní rady zejména hájily „hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců“, dohlížely „zda hospodářská činnost závodu je vykonávána v souhlasu s obecným zájmem hospodářským a podle ustanovení o hospodaření“ a zda je „hospodářská činnost závodu vykonávána tak, aby při zachování zřetelů obecného prospěchu hospodářského“... „byly spravedlivě uspokojovány hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců“. Měly právo účastnit se „na správě závodu návrhy a radou“ a spolupůsobit „podle předpisů vydaných o tom při výkonu hospodářské a sociálně-politické veřejné správy“. Závodní rady proto byly oprávněny účastnit se na jednáních o úpravě pracovních podmínek, pracovních poměrů jednotlivých zaměstnanců či spolupůsobit při zařazování zaměstnanců na pracovní místa a spolurozhodovat jak při přijímání, tak i propouštění zaměstnanců. Při přijímání do pracovního poměru pak závodní rady měly zvláště dbát zejména na hlediska „mravní způsobilosti a státní spolehlivosti“. Další úkoly pak byly dávány závodním radám i dalšími zákony, jako např. zákonem č. 29/1946 Sb., kterým se zavádějí zaměstnanecké průkazy a další podrobnosti pak měly být provedeny zvláštním vládním nařízením. To však nebylo v průběhu roku 1946 vydáno a v praxi let 1945/1946 jej proto nahrazovaly směrnice Ústřední rady odborů.

Vedení závodu navíc k provedení dekretu a k zajištění úkolů závodních rad byly dekretem obligatorně stanoveny takové povinnosti jako bylo například projednání „všech důležitých všeobecných otázek, týkajících se zaměstnanců závodů“, poskytnutí opisů všech pracovních smluv či umožnění nahlédnutí do mzdových a platových listin, jakož i do „jiných písemností závodu, významných pro činnost závodní rady“. Závodní rady se podílely i na dohledu nad sestavením obchodních a výrobních plánů. Dekret též přinesl povinnost vedení podniku přispívat závodním radám ročně z čistého zisku ve výši nejméně 10 %. Tento příspěvek měl kryt „společné sociální potřeby zaměstnanců“ a jeho použití bylo vázáno na souhlas výboru závodní organizace jednotné odborové organizace respektive u vyšších částek krajské a ústřední odborové rady .

Výše uvedené znárodňovací dekrety přijaté k provedení vládního programu zásadním způsobem proměnily vlastnickou strukturu Československa. Jednalo se o rozsáhlé zásahy do předmnichovského pojetí soukromého vlastnictví. Objevily se proto také kritické hlasy a také diskuze o tom, zda je provedené v souladu se zněním Ústavy z roku 1920.

Proti tomu bývá uváděno, že rozsáhlé vyvlastňovací zásahy do soukromého vlastnictví připouštěla Ústava z roku 1920, když ve svém článku hovořila sice o n, avšak . Dokonce umožňovala neposkytnout za vyvlastnění náhradu, stanovil –li tak příslušný zákon.

Mezi nejvýznamnější kritiky patřili jak někteří nekomunističtí politici, tak i právníci. Ladislav K. Feierabend, významný národohospodář agrární strany, ministr vlád druhé republiky a londýnské exilové vlády, po roce 1945 přirovnal znárodnění, které nemyslelo poskytnutí náhrady původním vlastníkům vážně ke "krádeži, která nehledíc na ztráty majitelů měla neblahý vliv mravní".⁹⁰ Znárodnění a jeho provádění podle něj také „neodpovídaly hospodářským

⁹⁰ L. Feierabend, Politické vzpomínky, díl III., c.d., str. 273.

zásadám, nýbrž politické ideologii. Národní fronta znárodnění politicky nadiktovala, a tak připravila jeho politické vedení, které v sobě od začátku neslo zárodky nebezpečných chorob a těžkostí."⁹¹

Kriticky se o znárodnění údajně vyjadřoval zejména profesor F. Weyr. Přední národohospodáři a finanční experti první republiky, jako byl například prof. Karel Engliš těžce nesli, že nebyli v tak zásadní ekonomické a finanční otázce, jakou znárodnění nesporně bylo, vůbec konzultováni.⁹²

Proti znárodnění se však neuváděli jen právní či politické argumenty, ale začaly se objevovat i argumenty čistě ekonomické. Ostatně i Edvard Beneš při podpisu znárodnovacích dekretů varoval před tím, aby byly živeny nějaké velké naděje na rychlé ekonomické zlepšení, které by znárodnění do života pracujících přineslo. To se také ukázalo. V roce 1946 vykazaly podle Z. Jiráska tzv. národní podniky ztrátu podle různých metodik od 1,3 do 1,4 miliardy korun. K výrazným zlepšením ovšem došlo roku 1947, kdy se odhadovaná ztráta pohybovala "jen" ve stamilionech korun.⁹³

Znárodnování uskutečněné roku 1945 vytvářelo ekonomický systém, kde vedle sebe existovaly státní a soukromý sektor ekonomiky. Zajímavým právním problémem pak byla aplikace ustanovení obchodního práva, zejména obchodního zákoníku i na národní podniky a vztah znárodnění k počátkům československého plánování a státního řízení ekonomiky.

Se znárodněním totiž souvisely i další změny v ekonomickém uspořádání předmnichovského Československa, které přinesly například snahu o plánování národního hospodářství a řízení těžby nerostných surovin, průmyslové i zemědělské výroby, zásobování či zahraničního obchodu. Jednalo se sice v první řadě o normy reagující na aktuální stav válkou zasažené a válce přizpůsobené

⁹¹ Tamtéž

⁹² Tamtéž.

⁹³ Z. Jirásek. C.d., s. 2.

ekonomiky, avšak zároveň v nich již byly obsaženy zásadní systémové změny ekonomického systému přechodu od tržní ekonomiky ke státem regulované a plánované ekonomice socialistického typu. Dalším společným znakem těchto norem bylo, že musely reagovat na právní a faktický stav, který v ekonomické oblasti přineslo válečné zákonodárství reprezentované především nařízeními protektorátní vlády.

Jednalo se zejména o dekret prezidenta republiky č. 63 / 1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945 o Hospodářské radě (zasahující do ústavy)⁹⁴ či o sérii dekretů ze dne 27. října 1945 o řízení výroby, o organizaci lidové a umělecké výroby, o úpravě řízení a kontrole zahraničního obchodu, o hospodaření uhlím a palivovým dřívím, o požadování dopravních prostředků po dobu mimořádných hospodářských poměrů či o opatřeních v řízení vyživovacího hospodářství. Příslušné prezidentské dekrety byly doplněny i některými nařízeními vlády, jako bylo například nařízení č. 10/1945 Sb., kterým se zmocňoval ministr výživy k úpravě výroby, oběhu a spotřeby potravin a poživatin či č. 55 /1945 Sb., kterým se zmocňoval ministr zemědělství k opatřením v zemědělské výrobě. Vláda při jejich vydání využila především ustanovení § 138 odst. 1 zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu. Zmocnění ministrům bylo omezeno na dobu jednoho roku a opatření „všeobecné povahy“ bylo nutné publikovat v Úředním listě. S problematikou dekretů zaměřených na regulaci ekonomiky souvisí i dekrety a vládní nařízení upravující oblast pracovního práva. I zde navazoval poválečný vývoj na stav, jaký zanechala v této oblasti právní úprava řízeného hospodářství druhé světové války.

Dalším z opatření, které ovlivnily podobu poválečného československého hospodářského zřízení, bylo vytvoření tzv. Hospodářské rady. Dekret prezidenta republiky o Hospodářské radě vycházel přímo z ustanovení dohody o složení první poválečné vlády a mělo se jednat o poradní orgán vlády „pro přípravu a

⁹⁴ J. Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, c.d., díl II., dok. č. 26. str. 109.

koordinaci opatření a rozhodnutí vlády v hospodářských věcech.“ Hospodářské záležitosti byly široce definovány jako věci výroby, distribuce a spotřeby a to nejen „hmotných statků“, ale i služeb, dopravy a financí. Hospodářská rada však v sobě zahrnovala nejen poradní činnost, ale i činnost směřující k zavádění plánovaného hospodářství a k „revizní činnosti“. K tomuto účelu měla za úkol vypracovat „hospodářský plán ve všech oborech hospodářského života“ a navrhnout konkrétní opatření k jeho provádění. Vláda ještě před vydáním tohoto dekretu zvažovala i možnost vytvoření zvláštního státního plánovacího úřadu, který se v konečné verzi dekretu stal orgánem Hospodářské rady a jeho složení a působnost stanovilo zvláštní vládní nařízení č. 145/1945 Sb. z 23. listopadu 1945. Hospodářská rada dále vytvořila jako tzv. „technické orgány“ i Státní statistický úřad a Nejvyšší cenový úřad. Hospodářské radě předsedal předseda vlády a jejími členy byli ministři financí, průmyslu, vnitřního obchodu, zahraničního obchodu, zemědělství, výživy, dopravy, pošt, ochrany práce a sociální péče, guvernér Národní banky a zástupci Ústřední rady odborů, SNR, Ústřední rady družstev a Jednotného svazu zemědělců. Jednání rady se s poradním hlasem mohli účastnit i předseda NÚKU a přizvaní ekonomičtí odborníci. Činnost rady koordinoval generální sekretariát vedený generálním sekretářem. Tímto klíčovým mužem v plánování ekonomické přeměny československého hospodářství se stal předválečný ředitel Zbrojovky Brno a exilový ministr financí a průmyslu E. Outrata. Ačkoli SNR upravila některé otázky spadající pod ustanovení tohoto dekretu již svými předchozími nařízeními (zejména nařízením z 26. května 1945 č. 48 Sb. n. SNR o zřízení Státního plánovacího a statistického úřadu), byl dekret o Hospodářské radě nakonec vydán i v dohodě se SNR a měl tudíž celostátní platnost. Zřízení generálního sekretariátu Hospodářské rady, jeho složení, organizaci a podrobnosti o jeho činnosti pak upravilo zvláštní vládní nařízení č. 144/1945 Sb. z 23. listopadu 1945.

Mezi posledními dekrety podepsanými těsně před ustavením Prozatímního národního shromáždění byly i další celostátně platné dekrety, které se týkaly řízení národního hospodářství v době přechodu od válečného hospodářství k jeho plánovitému řízení. Jednalo se zejména o dekrety č. 109/1945 Sb. o řízení výroby, č. 113/ 1945 Sb. o úpravě, řízení a kontrole zahraničního obchodu a č. 118/1945 Sb. o opatřeních v řízení vyživovacího hospodářství.

Osnovu dekretu o řízení výroby připravovalo od léta roku 1945 ministerstvo průmyslu. Mělo se jednat o normu, která pro poválečné období zavede jednotné rozhodování o těžbě paliv a nerostných surovin, stejně jako jednotné řízení výroby a odbytu výrobků. Problémem však bylo jak sladit tento požadavek s připravovaným jednotným plánováním, s kompetenčními spory jednotlivých ministerstev i s požadavky SNR. Vláda již 18. září 1945 v zásadě schválila koncepci ministerstva průmyslu, avšak požadovala především vyjasnění vztahů mezi ministerstvy průmyslu a vnitřního obchodu.⁹⁵ Definitivní dekretu znění proto přijala vláda až 26. října 1945.⁹⁶ Podle důvodové zprávy k dekretu⁹⁷ nebyl požadavek řízení výroby dán jen poválečným „stavem nedostatku surovin i zboží“, ale i budoucím „plánovitým usměrněním celého podnikání“. Samotný text dekretu pak hovořil o „docílení plynulého chodu podniků, jejich hospodárného, stejnoměrného a plánovitého provozu a řádného zásobování obyvatelstva.“ Podniky na základě regulace a plánu tak měly uspokojit nejprve požadavky veřejné správy a zejména nově se tvořící armády, a poté zajistit „předměty denní potřeby pro obyvatele“. Vláda si byla vědoma i toho, že tímto dekretem může stanovit jen rámcová pravidla řízení výroby, neboť v zájmu rozvoje se státní regulace měla přizpůsobit budoucímu vývoji hospodářství. Dekret o řízení výroby se týkal především působnosti ministerstva

⁹⁵ Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, díl II., dok. č. 39.2., s. 901.

⁹⁶ Tamtéž, dok. č. 39.3., s. 902.

⁹⁷ Tamtéž, dok. č. 39.1., s. 898 an.

průmyslu. Ministr průmyslu tak mohl vyhláškami publikovanými v Úředním listě (na Slovensku po dohodě s pověřencem SNR pro průmysl a obchod) vydávat opatření například k rozsahu a způsobu těžby či výroby, k opatřování a přidělování surovin, k účelnému využití podniků, ke stanovení druhu, jakosti a označení výrobků či k stanovení dodávkové, odběrní či skladové povinnosti. Ministerstvo průmyslu a jím pověřené orgány byly navíc oprávněny požadovat od podniků i jejich odběratelů předložení příslušných dokladů a pověřené orgány mohly v rámci kontroly navíc nahlížet i do záznamů, obchodních knih a dalších dokladů. Musely se však řídit příslušnými ústavními předpisy o ochraně základních občanských práv a navíc jim byla uložena i povinnost mlčenlivosti, zejména o věcech spadajících do „obchodního a výrobního tajemství“. Opatření ministra průmyslu mohla k regulaci výroby uložit povinnosti i hospodářským organizacím jako byl Ústřední svaz průmyslu a Ústřední svaz řemesel. Povinnost spolupůsobit při provádění dekretu byla uložena dekretem i soustavě národních výborů.

Obdobně jako v případě dekretu o řízení výroby i v otázce řízení a kontroly zahraničního obchodu byla podstatou navrhované úpravy zmocnění příslušného resortního ministra k regulačním opatření vydávaných formou vyhlášek a publikovaných v Úředním listě. V případě dekretu o řízení zahraničního obchodu došlo z hlediska právně teoretického k zajímavému vývoji. Koncepce vyhlášek ministra zahraničního obchodu byla totiž napadena ze strany ministerstva vnitra jako neústavní. Ministr vnitra namísto vyhlášek ministra zahraničního obchodu navrhoval přijímat odpovídající vládní nařízení či přijetí nikoli běžného, ale ústavního dekretu prezidenta republiky, který by takováto zmocnění mohl upravit.⁹⁸ Dá se však předpokládat, že tato formální námitka měla ve skutečnosti politické pozadí a jejím důvodem byla snaha KSČ oddálit přijetí této normy, neboť v obdobných případech týkajících se například ministerstva zemědělství se ministerstvo vnitra neozvalo. Naopak věcným

⁹⁸ Tamtéž, dok. č. 40.1., s. 907.

problémem diskuse bylo dosažení dohody mezi ministerstvem zahraničního obchodu a příslušnými resorty, zejména s ministerstvy průmyslu, zdravotnictví a národní obrany. Na přijetí dekretu měla vzhledem k personálnímu obsazení resortu zájem především národně socialistická a Demokratická strana, zatímco náměstek předsedy vlády, komunista Gottwald nezvykle ve vládě 25. října 1945 argumentoval ve prospěch projednání normy až v Prozatímním národním shromáždění.⁹⁹ Nakonec však vláda osnovu dekretu 26. října 1945 schválila. Podle konečného znění dekretu prezidenta republiky č. 113/1945 Sb. o úpravě, řízení a kontrole zahraničního obchodu se zmocňoval ministr zahraničního obchodu, aby „upravoval, řídil a kontroloval dovoz, vývoz a průvoz zboží a rozhodoval v dohodě s Národní bankou Československou o úhradách potřebných k jeho dovozu.“ Za tímto účelem mohl zejména nařídit, že vývoz či dovoz určité komodity je možný bez povolení, určit rozsah a podmínky povolení, vydávat příkazy a zákazy pro nákup zboží v cizině a pro prodej a uskladnění zboží, které je určeno k vývozu a určovat obchodníky a firmy, kteří budou oprávněni provádět dovozní, vývozní nebo průvozní obchody. Opatření všeobecné povahy byla přijímána ve formě vyhlášek ministra publikovaných v Úředním listě. Jistým omezením byla povinnost vyslechnout před rozhodnutím nebo vydáním příslušných vyhlášek poradní sbor složený se zástupců ministerstev zahraničního obchodu, financí a Národní banky československé a povinnost dosáhnout dohody s příslušným resortním ministrem, do jehož působnosti náleželo „obhospodařování příslušného dováženého, vyváženého nebo prováženého zboží“. Ministerstvo zahraničního obchodu a jím pověřené orgány byly navíc oprávněny požadovat od dovozců a vývozců předložení příslušných dokladů a pověřené orgány mohly v rámci kontroly navíc nahlížet i do záznamů, obchodních knih a dalších dokladů.

Obdobně jako u dekretů o řízení výroby a o řízení zahraničního obchodu i dekret o opatřeních v řízení vyživovacího hospodářství představoval

⁹⁹ Tamtéž, dok. č. 40.3., s. 911 an.

„zmocňovací normu“ pro ministra výživy, aby řídil „věci výživy obyvatelstva, výkupu, oběhu, zpracování a spotřebu výrobků původu rostlinného, živočišného a nápojů včetně minerálních vod, koření a náhražek těchto výrobků... hospodaření krmivý všeho druhu a původu, věci průmyslu potravin, poživatin a nápojů, péči o jakost a nezávadnost potravin a zásobování obyvatelstva solí, lihem a umělými sladidly.“ K tomu byl oprávněn přijímat příslušná opatření, která, pokud měla mít „všeobecnou povahu“, musela být publikována v Úředním listě. Ministr výživy též mohl k doзору nad dodržováním svých opatření podle tohoto dekretu vytvářet zvláštní kontrolní orgány s rozsáhlými pravomocemi, a to včetně zabavování věcí a zadržování osob v souvislosti se spácháním přestupků podle tohoto dekretu. Zvláštností dekretu bylo vyslovení „použitelnosti“ vládního nařízení protektorátní vlády z 23. října 1941 o správním trestním právu v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém č. 393/1941 Sb. ve znění vládního nařízení č. 163/1943 Sb. Dekret prezidenta republiky o opatřeních v oboru vyživovacího hospodářství měl platnost jen pro české země.

Právní posouzení dekretů pojednávajících o znárodnění a dalších změnách v ekonomickém systému Československa bych rád zakončil připomínkou jejich tzv. ratihabice nebo jak se dobově říkalo „ústavní ratifikace“. Tak se z nich totiž staly ústavní zákony a běžné zákony a tedy integrální součást československého právního řádu.

Průběh ratihabice přinesl zklamání Edvardu Benešovi a všem těm, kteří se spoléhali, že Prozatímní Národní shromáždění přinese nějaké korekce původním radikálním představám o rozsáhlém znárodnění. Za všechny stačí připomenout zklamání, které průběh ratihabice vyvolal ve vzpomínkách L. Feierabenda, i když Feierabend byl pesimistický, že by Prozatímní Národní shromáždění

posoudilo znárodnění jinak než vláda a Beneš.¹⁰⁰ O jednotlivých dekretech se totiž nediskutovalo a nebyly v nich připuštěny žádné změny.

Na tom se shodla Národní fronta a její doporučení zavazovalo ministry, kteří 5. února 1946 po projednání věci v předsednictvu vlády schválili návrh příslušného ústavního zákona o ratihabici prezidentských dekretů. Protestoval jedině ministr A. Procházka, neboť podle jeho mínění mělo ratihabici provést až řádně zvolené ústavodárné Národní shromáždění. Jeho mínění však zůstalo osamoceno i v lidové straně.¹⁰¹ Návrh vlády směřoval tedy k ratihabici všech 98 dekretů vydaných na osvobozeném území a publikovaných ve Sbírce zákonů a nařízení.

V návrhu vlády však ústavněprávní výbor a poté plénum Prozatímního národního shromáždění provedly některé změny. Zejména se týkaly výslovného prohlášení dekretů od samého jejich počátku za zákon a prohlášení, že se ústavním zákonem Prozatímního národního shromáždění zároveň dodatečně schvalují, a to „výslovně a manifestačním způsobem“. Schválení a prohlášení za zákon se mělo týkat i ústavního dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné samotného. Územní a časová platnost dekretů měly zůstat beze změny. Tuto verzi ústavního zákona, kterým se provádí a mění znění článku 5 ústavního dekretu prezidenta republiky o obnovení právního pořádku schválilo Prozatímní národní shromáždění již 28. února 1946.¹⁰²

Do konečného procesu přijetí tohoto klíčového ústavního zákona však vstoupila Kancelář prezidenta republiky. V dopise předsedovi vlády 13. března 1946 proti přijatému znění ratihabičního zákona protestovala a upozornila i na fakt, že se KPR nemohla k vládnímu návrhu vyjádřit.¹⁰³ Hlavním důvodem, ale byla žádost o obsahovou změnu, která měla oproti schválenému návrhu

¹⁰⁰ L. Feierabend, Politické vzpomínky, c.d., díl III., str 274..

¹⁰¹ K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, c.d., díl 2., dok. č. 45.9., s. 993.

¹⁰² Tamtéž, dok. č. 45.13., s. 1001.

¹⁰³ Tamtéž, dok. č. 45.14., s. 1002 an.

výslovně vyjádřit, že ústavní dekret č. 2 Úředního věstníku čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné byl prohlášen za ústavní zákon ode dne jeho vydání. Verze ústavního ratihabičního zákona z 28. února 1946 totiž takovýto výklad neumožňovala.¹⁰⁴ Ústavně právní výbor a poté i plénum Prozatímního národního shromáždění návrhům na změny vyhovělo, a tak byla dne 28. března 1946 přijata definitivní verze ústavního zákona č. 57 / 1946 Sb., kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky. Jeho článek 1 stanovil, že Prozatímní Národní shromáždění schvaluje a prohlašuje za zákon ústavní dekrety a dekrety prezidenta republiky, vydané na základě ústavního dekretu ze dne 15. října 1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné, a to včetně tohoto dekretu. Veškeré dekrety prezidenta republiky bylo nutno považovat od jejich počátku za zákon, a ústavní dekrety pak za zákon ústavní. Ve Sbírce zákonů a nařízení republiky Československé pak měly být vyhlášeny všechny takto schválené dekrety, pokud již nebyly ve Sbírce publikovány.

Kapitola VII.

Znárodnění po Únoru 1948

Pojednání o československém znárodnění v roce 1945 by nebylo úplné, pokud bychom nezmínili i to, jak byly znárodnovací normy – dekrety prezidenta republiky – použity v druhé etapě znárodnění, tedy po převzetí moci komunistickou stranou a „obrozenou Národní frontou“ po únoru 1948. Z hlediska tématu mé práce je to navíc důležité i vzhledem k tomu, že jeden z mnou zvolených případů- TONAK, Továrny na klobouky, národní podnik vznikl ve skutečnosti v obou vlnách znárodnění.¹⁰⁵

Znárodnění se stalo významnou součástí komunistické propagandy a jeho příslib byl součástí komunistické strategie v únorových dnech roku 1948.

¹⁰⁴ Tamtéž

¹⁰⁵ Tonak, a.s. Nový Jičín, podnikový archiv.

Gottwaldova vláda však po volbách v červnu 1946 původně prohlásila znárodnění za ukončené (a neobsahoval jej ani tzv. Budovatelský program nové vlády), aby tak uklidnila své partnery v Národní frontě.¹⁰⁶ Soustředila se však na osud tzv. průmyslových konfiskátů, tj. části majetku, který byl konfiskován jako nepřátelský podle již zmíněných konfiskačních dekretů prezidenta republiky č. 12 a 108/1945 Sb. KSC přišla již v roce 1946 s návrhem, aby konfiskovaný majetek sloužící předtím průmyslové výrobě nebyl přerozdělován, ale aby byl sloučen se znárodněnými podniky. Spor o osud těchto majetkových podstat je znám jako tzv. „boj o konfiskáty“.¹⁰⁷ V některých průmyslových odvětvích, jako byla například výroba papíru a celulózy se zařadily konfiskáty již skutečně do první vlny znárodnění a navíc se jednalo i o vyřešení problému náhrady pracovních sil německé národnosti, které byly odsunuty.¹⁰⁸

V únoru 1948 však KSC s využitím odborů a závodních rad znovu otázku znárodnění otevřela. Novým jasně zapamatovatelným heslem bylo znárodnění všech podniků, které měly nad padesát zaměstnanců a znárodnění dalších oblastí, tentokrát již například i v oblasti služeb. Dne 22. února bylo do Průmyslového paláce v Praze svoláno shromáždění více jak 8 tisíc delegátů odborů a závodních rad. Kromě předsedy ÚRO Zápotockého měl největší ohlas na sjezdu Gottwaldův projev, ve kterém novou vlnu znárodnění přislíbil.

Sliby z Února 1948 začala plnit nová vláda Klementa Gottwalda rychle. Nejprve jej oznámila v tzv. Akčním programu vlády Národní fronty, což byla rekonstruovaná Gottwaldova vláda.¹⁰⁹ Již dne 28. dubna 1948 byly vydány

¹⁰⁶ Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, c.d., díl II., dok. č. 16. str. 216.

¹⁰⁷ J. Kuklík a kol., Vývoj československého práva 1945-1989, c.d., str. 80.

¹⁰⁸ M. Milichovský, Historie celulózo-papírenské výroby v českých zemích v poválečných letech www.papirnik.cz/sppc/sppc_konference_pbice_1.htm. Toto odvětví je i příkladem slučování znárodněných majetkových podstat do národních podniků. Ke dni 1. ledna 1946 byla totiž majetková podstata více než 20 znárodněných firem začleněna do 6 národních podniků.

¹⁰⁹ J. Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, c.d., díl II., dok. č. 28. str. 290.

zákony č. 114 a 115/ 1948 Sb., které novelizovaly dekrety prezidenta republiky č. 100 a 101 z roku 1945. Zákon č. 114/1948 Sb. se tak týkal znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků a zákon č. 115/1948 Sb. znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru.

Téhož dne byly přijaty i zákony č. 118/1948 Sb. o organizaci velkoobchodní činnosti a znárodnění velkoobchodních podniků, č. 119/1948 Sb. o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodním vlastnictví, č. 120/1948 Sb. o znárodnění obchodních podniků s 50ti nebo více činnými osobami, č. 121/1948 Sb. o znárodnění ve stavebnictví, č. 122/1948 Sb. o organizaci a znárodnění cestovních kanceláří, č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků, č. 124/1948 Sb. o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení, č. 125/1948 Sb. o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku a č. 126/1948 Sb. o znárodnění některých šlechtitelských podniků.

Úprava znárodnění výše zmíněných oblastí hospodářství byla legislativně obdobná úpravě obsažené v původním dekretu o znárodnění dolů a některých podniků průmyslových č. 100/ 1945 Sb. Zákony ve svých úvodních ustanoveních obsahovaly výčet majetkových podstat či charakter činností, které podléhaly znárodnění. Je však nutno zmínit, že kromě základní právní úpravy je pro provedení znárodnění důležité jeho uskutečnění prováděcími vyhláškami resortních ministerstev.

Celý proces uzákonění druhé vlny znárodnění zakončila ústava 9. května, která výslovně v článku XII. potvrdila sociální a ekonomické proměny poválečného období, když hospodářství bylo založené na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví, na vlastnictví

půdy podle zásady “půda patří tomu, kdo na ní pracuje”, na ochraně drobného a středního podnikání a na nedotknutelnosti osobního majetku. To, že národní hospodářství mělo sloužit lidu, mělo zabezpečit řízení hospodářské činnosti státem prostřednictvím „jednotného hospodářského plánu“.

Praxe ukázala, že příslušné zákony byly aplikovány na drtivou většinu malých a středních podniků, které v tehdejší Československu působily, neboť . znárodnovací zákony byly v praxi často překračovány a různými metodami podléhaly znárodnění i podniky s méně než 50 zaměstnanci nebo se nalézaly záminky k ukončení jejich činnosti. Ke konci roku 1948 tak již v Československu fakticky neexistovaly podniky, které by měly více jak 20 zaměstnanců. Znárodněný sektor se stal definitivně rozhodujícím a podílel se 70 procenty na tvorbě národního důchodu. V průmyslu pak znárodněné podniky představovaly dokonce 94.1 procenta.

Celý systém národních podniků byl napojen na centrální plánování, z čimž počítal zejména zákon o prvním jednotném hospodářském plánu. Po Únoru 1948 přebírala resortní ministerstva znárodněný a konfiskovaný majetek a přiřleňovala je k stávajícím podnikům. Rušily se malé závody a prováděla se delimitace výroby. Tímto procesem prošly zejména podniky v oblasti stavebnictví, lehkého, spotřebního průmyslu a také velkoobchodu a služeb. Národní podniky totiž zřizoval „věcně příslušný ministr v dohodě s ministrem financí z majetku, kterého stát nabył znárodněním, konfiskací nebo jiným způsobem, z prostředků Fondu znárodněného hospodářství nebo z jiného národního majetku. Takový majetek mohl věcně příslušný ministr v dohodě s ministrem financí též začlenit do národního podniku již zřízeného. Spadá-li takový majetek do působnosti jiného ministra, činil tato opatření věcně příslušný ministr v dohodě s ním.“

V roce 1950 byl vydán nový zákon č. 103/1950 Sb. o národních podnicích průmyslových, tj. podniků v oboru působnosti ministerstev průmyslu, výživy, informací a osvěty a zdravotnictví. Následoval i nový statut národních podniků.

Zákon č. 103/1950 Sb. zejména podtrhoval vztah národních podniků k provedenému znárodnění a konfiskacím. Jak se podává ze zákonné dikce, ze znárodněných dolů a jiných průmyslových podniků vyrostly národní podniky průmyslové, v nichž kolektivy pracujících v soudružské spolupráci ovládané uvědomělou kázní a vzájemnou pomocí plní úkoly výstavby socialismu. Posláním národních podniků průmyslových bylo podle plánu přispívat výrobou k vzestupu národního bohatství, ke zvyšování hmotné a kulturní úrovně pracujících a k upevnění moci pracujícího lidu. Aby národní podniky průmyslové plnily toto poslání, dbají o soustavné rozvíjení výrobních sil a o zvyšování produktivity práce a hospodárnosti.

Rozsah platnosti zákona č. 103/1950 Sb., o národních podnicích průmyslových ze dne 13. července 1950 a věcná příslušnost tohoto předpisu, byla stanovena tak, že Národní podniky průmyslové (dále jen "národní podniky") podle tohoto zákona jsou národní podniky v oboru ministerstev průmyslu, výživy, informací a osvěty a zdravotnictví. Ministři průmyslu, výživy, informací a osvěty a zdravotnictví jsou pro národní podniky z oboru svého ministerstva věcně příslušnými ministry podle tohoto zákona.

Národní podniky byly považovány za samostatné právnické osoby a jen ony mohly užívat označení národní podnik. Vlastníkem majetku národního podniku byl výslovně prohlášen československý stát a národnímu podniku byl takovýto majetek svěřen pouze do správy. Ve věcech týkajících se tohoto majetku však národní podnik vystupoval a jednal vlastním jménem.

Posláním národních podniků průmyslových bylo „podle plánu přispívat výrobou k vzestupu národního bohatství, ke zvyšování hmotné a kulturní úrovně pracujících a k upevnění moci pracujícího lidu“. K tomu jim bylo zákonem uloženo, aby dbaly „o soustavné rozvíjení výrobních sil a o zvyšování produktivity práce a hospodárnosti.“ Poté se zákon zabýval především zřízením podniků a jejich právním postavením a také klíčovou otázkou, kterou bylo jejich podřízení hospodářskému plánu.

Národní podniky jsou podřízeny vrchnímu vedení a doзору státu, které obstarává věcně příslušný ministr, pokud nejde o působnost, která podle tohoto zákona přísluší vládě.

(2) Pokud se v tomto zákoně již tak nestanoví, určuje podrobný rozsah působnosti vrchního vedení národních podniků a doзору nad nimi věcně příslušný ministr.

§ 33

(1) Úkoly, které podle § 32 odst. 2 spadají do působnosti vrchního vedení a doзору, obstarává věcně příslušný ministr zásadně prostřednictvím jemu podřízených generálních ředitelů, a to tak, že výkon těchto úkolů přísluší generálním ředitelům, nejde-li o věci, které si ministr vyhradil své bezprostřední pravomoci. Generální ředitel je povinen dbát směrnic a pokynů věcně příslušného ministra.

(2) Pokud národní podniky na Slovensku nejsou z celostátních důvodů podřízeny přímo generálnímu řediteli nebo věcně příslušnému ministrovi, vykonávají generální ředitelé svou pravomoc nad nimi prostřednictvím oblastních ředitelů, podřízených věcně příslušnému pověřenci. Oblastní ředitel je povinen dbát směrnic a pokynů generálního ředitele. S vědomím oblastního ředitele může generální ředitel kontrolovat národní podniky na Slovensku též přímo.

(3) Věcně příslušný ministr určí, kterému generálnímu řediteli jsou jednotlivé národní podniky podřízeny.

Věcně příslušný ministr mohl národní podnik bezprostředně podřídit své pravomoci a vykonávat nad ním působnost ve všech jeho otázkách nebo v jednotlivých věcech, jakož i mohl pověřit prováděním úkolů v ostatních věcech generálního ředitele, kterého jmenovala a odvolávala vláda na návrh věcně příslušného ministra. Oblastního ředitele jmenoval a odvolával věcně příslušný ministr.

Věcně příslušný ministr určoval národnímu podniku název, den vzniku, sídlo a zpravidla též tzv. základní závod. O zřízení národního podniku vydával věcně příslušný ministr listinu, ve které uváděl jeho název, den vzniku, sídlo, základní závod a den, ke kterému národní podnik převezme majetek do něho začleněný; totéž platí, dojde-li ke změnám. Národní podnik se zapisoval do tzv. podnikového rejstříku. V ohlášce k zápisu do rejstříku, která se odvolávala na listinu vydanou ministrem sděloval podnik soudu:

- a) název a sídlo,
- b) den vzniku,
- c) kdo podnik zastupuje a za něj podpisuje.

Je též dobré uvést, že jako výsledek tzv. právnické dvouletky byl zrušen obchodní zákoník a národní podniky byly převážně direktivně řízeny v rámci plánu. Teprve v roce 1964 došlo ke vzniku jakési náhrady za právo obchodní – k zavedení pojmu hospodářského práva a hospodářského zákoníku.¹¹⁰

¹¹⁰ J. Kuklík a kol. Vývoj československého práva 1945-1989, c.d., str. 579 a 580.

Kapitola VIII.

Aplikace znárodnovacího dekretu č. 100/1045 Sb. v praxi

Na základě dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. bylo znárodněno celkem 3 348 ekonomických jednotek se 721 600 zaměstnanci, což představovalo 54,9 % odpracovaných hodin, 55,3 % zaměstnanců a 58,8 % vyplacených mezd. Hodnota odbytu představovala 41,4 %.¹¹¹

Znárodnění se dotklo celé řady významných a i v zahraničí známých podniků, často i s významnými zahraničními investicemi. Znárodněna tak byla firma Baťa ve Zlíně a další závody koncernu, Vítkovické horní těžbařstvo (vlastníci rozsáhlé doly a železárny v Ostravě), bývalé Škodovy závody v Plzni, Českomoravské strojírný (ČMS), Ringhoffer-Tatra, Walter, Java, chemičky v Kolíně a Pardubicích, podniky koncernu Schicht (s investicemi firmy Unilever) a celá řada dalších. Znárodnění však postihlo i celou řadu významných závodů ne takového věhlasu.

Povívejme se nyní na některé konkrétní příklady znárodnění ve vybraných odvětvích. Po roce 1945 bylo znárodněno celkem 160 podniků průmyslu kovodělného a strojírenského s 260 závody, ve kterých bylo zaměstnáno celkem 185 000 osob.

Z tohoto odvětví jsem vybral následující příklady. Nejprve znárodnění firmy Ringhoffer Tatra, neboť součást koncernu byl i závod v Kopřivnici, k němuž mám regionálně i pracovní blízko.

Podívejme se nejprve na historický vývoj továrny Tatra v Kopřivnici. Počátek výroby dopravních prostředků v moravském městě Kopřivnice se datuje od roku 1850, kdy Ignác Šustala zahájil v malé rodinné firmě produkci kočárů a bryček originálního konstrukčního řešení.¹¹² Druhá polovina 19. století ovšem v oblasti dopravy znamenala zásadní zvrát. K takovým mezníkům v historii Tatro patří rok 1897, kdy byl vyroben první osobní automobil ve střední Evropě

¹¹¹ Z. Jirásek, c.d., s. 2.

¹¹² www.tatra.cz/historie firmy

"Präsident" a letopočet 1898, kdy spatřil světlo světa první nákladní automobil. Tento vůz o nosnosti 2,5 t se dvěma vzadu uloženými motory Benz pak položil základ tradice nákladních vozů značky Tatra. Společnost působila pod označením Nesselsdorfer Wagenbau – Fabriksgesellschaft, přičemž Nesselsdorf bylo německé označení pro město Kopřivnice.

Ve dvacátých letech 20. století začala Tatra vyrábět díky legendárnímu konstruktérovi Hansovi Ledvinkovi (Ledwinkovi) vyrábět i osobní automobily, z nichž první byla Poté následoval vůz se vzduchem chlazeným motorem umístěným v zadní části, sériově vyráběný jako T 77. Kromě automobilů se však v závodě Tatra v Kopřivnici začaly vyrábět i letecké součástky motorů, a to v samostatné divizi.

Právně se v případě Tatra v Kopřivnici jednalo od roku 1919 o součást koncernu Ringhoffer a závody byly i v pražském Smíchově a v Roudnici nad Labem, Velvarech, Berouněch, Loděnicích, Studénce, České Lípě a také v Hodoníně. Společnost měla také samostatnou soustavu podnikových prodejen. Se smíchovskou vagónkou měly firmy společné vedení, které sídlilo na Smíchově v Kartouzské ulici č.p. 200/4. Označení Tatra a.s. se pro celou společnost začalo definitivně používat od roku 1923, když především automobily byly s úspěchem testovány na Slovensku, v oblasti Vysokých Tater. Od dokončení fúze v letech 1934-1936 firma působila jako Ringhoffer-Tatra a.s. se sídlem v Praze. Zároveň akciová společnost v průběhu tzv. první republiky dále expandovala a postupně získala často nadpoloviční podíl i v dalších akciových společnostech, jako byla Ringhoffer –Tatra v Bratislavě či Továrna na vozy v Kolíně. Ještě v roce 1937 byla ke koncernu připojena elektrotechnická továrna Sousedík Vsetín.

Za války se majoritní vlastníci akciové společnosti v čele s Hanušem Ringhofferem přihlásili k Němcům a nacistům a jejich firma se aktivně podílela na německé zbrojní výrobě, a proto prvním krokem po skončení války byly diskuze o tom, zda vybavení pro výrobu bude či nebude součástí sovětské

válečné kořisti. Sovětský podplukovník Kikot a major Vlasov, kteří závod Tatry v Kopřivnici v květnu 1945 obsadili tak chtěli jako válečnou kořist odvézt například i 11 nových nákladních automobilů T 111 či vyrobené letecké díly. O tom s nimi složitě jednali zástupci firmy i okresního národního výboru. Po skončení druhé světové války se tak nejprve muselo dosáhnout prohlášení, že do Sovětského svazu nebude odvezeno výrobní zařízení závodů Tatry v Praze ani v Kopřivnici i že Rusové ponechají v závodě nově vyrobená auta, která však ještě nebyla převzata Němci.¹¹³

Poté i v případě závodu Tatry v Kopřivnici následovalo uvalení národní správy. Vzhledem k rozsahu a významu výroby se rozhodnutí o národní správě svěřilo příslušnému resortnímu ministerstvu, kterým bylo ministerstvo průmyslu. Ministerstvo rozhodlo o národní správě dne 1. srpna 1945 a za národní správce jmenovalo ne jen jednoho, ale hned několik národních správců.¹¹⁴ Rozhodlo též o tom, že název firmy se již nebude uveden jako Ringhoffer-Tatra a.s., ale jako závody Tatra a.s. Toto řešení odpovídalo i nutnosti, aby v každém závodě byl alespoň jeden národní správce. Pro Kopřivnici se stal národním správcem Ing. Emanuel Červinka. K výkonu funkce jim kromě výměru zaslalo i obecné směrnice pro národní správce v oboru průmyslových podniků ze dne 18. května 1945, jednací řád pro národní správce z téhož dne i vzory základního a následných měsíčních hlášení, které o své činnosti měli národní správci podávat příslušným národním výborům a resortnímu ministerstvu. Přílohou bylo i příslušné znění dekretu prezidenta republiky o národní správě.¹¹⁵ 17. září 1945 byla příslušná data o národní správě a určení národní správy sděleno krajskému soudu obchodnímu v Praze, aby byla národní správa a národní správci uvedeni v příslušném obchodním rejstříku.¹¹⁶ Za Tatra a.s. museli jednat vždy alespoň dva národní správci. Jednání národních

¹¹³ Podnikový archiv Tatra a.s.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž.

správce se povinně vždy účastnil i zástupce závodní rady. Podrobnosti o zastupování si dohodli národní správci pro firmu na svém jednání konaném dne 10. srpna 1945.

Vzhledem k počtu zaměstnanců a k významu výroby Tatry v Kopřivnici pro rekonstrukci československé ekonomiky (vždyť první nákladní automobily získával československý stát z dodávek UNRRA zejména z amerických a kanadských vojenských přebytků), bylo zřejmé, že bude zařazena pod znárodnění podle dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. O to ostatně usilovala i závodní rada závodu i národní správci.¹¹⁷

Ministerstvo průmyslu rozhodlo o znárodnění firmy Ringhoffer- Tatra, a.s. se sídlem v Praze vyhláškou č. 211 ze dne 27. prosince 1945. Ta byla poté pod č. 211 publikována v Úředním listě v lednu 1946. Jednalo se totiž o podnik průmyslu kovodělného s více jak 500 zaměstnanci. Počet byl stanoven na základě průměrných údajů z let 1942-1944. V případě této akciové společnosti byla otázka náhrad poměrně jednoduchá, neboť většina akciového kapitálu patřila osobám německé národnosti a rodina Ringhofferova byla odsunuta do sovětské zóny v Rakousku. Hanuš Ringhoffer byl pro aktivitu v NSDAP internován a souzen podle velkého retribučního dekretu.

Znárodnění znamenalo zřízení samostatného národního podniku Tatra n.p. v Praze (Smíchov) a Tatra n.p. Kopřivnice, kam byla převedena jako tzv. kmenové jmění příslušná majetková podstata znárodněného podniku Ringhoffer – Tatra a.s. Zároveň teprve tehdy zanikla funkce národního správce.¹¹⁸

Dne 7. března 1946 vydalo ministerstvo průmyslu definitivně vyhlášku č. 1275 uveřejněnou v Úředním listě ze dne 17. května 1946, kterou potvrdilo vznik národního podniku Tatra.

Národní podnik tvořily znárodněné podstaty původního koncernu Ringhoffer Tatra s výjimkou továren ve Velvarech a Roudnici nad Labem, které

¹¹⁷ Tamtéž,

¹¹⁸ Tamtéž

byly začleněny do nových podniků Kovohutě respektive Agrostroj. K národnímu podniku Tatra byly připojeny majetkové podstaty firem Moravsko-slezská vozovka, a.s., Továrna na vozy v Kolíně, Bohemia vozovka a strojírna v České Lípě, Ferrovia a.s. a Společnost pro stavbu dělnických obydlí se sídlem v Praze. Na tomto právním základě pak požádala společnost Tatra národní podnik se sídlem v Kopřivnici o záznam do obchodního rejstříku,¹¹⁹ Základními údaji byl název a sídlo společnosti a také uvedení vlastníka- československého státu. Název byl kromě anglického, francouzského a německého jazyka uveden též v ruštině. Národní podnik zastupoval navenek ředitel nebo jeden ze tří náměstků. Zvláštností bylo, že podnikové ředitelství ještě stále sídlilo v Praze i když hlavní výroba nákladních i osobních automobilů byla definitivně v Kopřivnici.

Podívejme se nyní na další příklad znárodnění, tentokrát na takové které vedlo ke koncentraci průmyslové výroby. Rozhodnutím vlády ze dne 16. listopadu 1945 byly zřízeny Československé závody kovodělné a strojírenské, národní podnik, které se staly zastřešujícím orgánem národních podniků průmyslu kovodělného a strojírenského.

Již od mladých let mne zajímaly záležitosti kolem výroby letadel. Pojednám proto také o jejich znárodnění. Podniky leteckého průmyslu, které byly nejprve jako jednotlivé závody znárodněny v prosinci 1945 (zejména Walter, ČMS, Aero), byly poté v polovině roku 1946 koncentrovány do následujících tří podniků - PAL spojené závody pomocného automobilového a leteckého průmyslu¹²⁰, národní podnik, se sídlem v Českých Budějovicích, Automobilové závody, národní podnik, se sídlem v Praze a Letecké závody, národní podnik, se sídlem v Praze. Vyhlášení těchto tří národních podniků provedl ministr průmyslu Bohumil Laušman vyhláškami č. 1293, 1377 a 1378

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Zkratka pro podnik byla odvozena z názvu Příslušenství Automobilů a Letadel.

ze 7. března 1946, které byly uveřejněny v Úředním listu ve dnech 16. května a 1. června 1946.

Do Leteckých závodů národní podnik (dále LZ n.p.)¹²¹ byly začleněny majetkové podstaty znárodněných podniků Aero, továrna letadel Dr. Kabeš v Praze IX, Rudý Letov, čsl. továrna na letadla v Letňanech, Akciová společnost Walter v Praze Jinonicích a z majetkové podstaty znárodněného podniku Českomoravské strojírny a.s. (dále ČMS a.s.) byly do LZ n.p. převedeny závod na výrobu a opravu aut v Praze Karlíně, automobilové a letecké závody v Praze Libni, Praze Vysočanech, ve Kbelích, v Malešicích a autoopravny v Hradci Králové, Brně, Moravské Ostravě a Uherském Hradišti.

Po reorganizaci byly LZ n.p. tvořeny třemi závody se závodními ředitelstvími.¹²² Závod v Letňanech se skládal z výroby Letňany (předtím Rudý Letov Letňany), z výroby v Praze IX, ulice Julia Fučíka 305 (předtím Aero Dr. Kabeš – letadlové oddělení), z výroby v Praze X Karlíně, ulice Palackého 38 (předtím ČMS – letadlové oddělení Praga) a opravny Kbely (předtím ČMS Praha X Kbely). Závod na výrobu leteckých motorů a vrtulí v Jinonicích tvořila výroba v Jinonicích (předtím Walter a.s.) a oprava leteckých motorů v Malešicích (předtím ČMS – oddělení letadlových motorů Praga). Posledním závodem byla automobilka s hlavní výrobnou v Praze IX Vysočanech, ulice Julia Fučíka 616 (předtím automobilové oddělení firem Aero a ČMS – Praga). Ředitelem LZ n.p. byl jmenován ing. Ferdinand Tichý, ředitelem závodu Letňany byl ing. Viktor Syrový, obchodním vedoucím závodu Letňany byl Vladimír Kalousek, ředitelem závodu v Jinonicích byl ing. Stanislav Rejna, obchodním vedoucím závodu v Jinonicích byl Josef Louma, technickým ředitelem závodu v Jinonicích ing. František Nušl, ředitelem závodu Vysočany

¹²¹ K jejich vzniku viz www.vrtulnik.cz/praga.htm

¹²² tamtéž

byl ing. Jaroslav Páv. Do LZ n.p. byly soustředěny původně samostatné konstrukční kanceláře.

Podle vládního usnesení č. 1796 ze dne 1. října 1946 měl ministr průmyslu Bohumil Laušman dokončit organizaci LZ n.p., resp. soustředit do 30. června 1947 veškerou leteckou výrobu do jediného národního podniku. Novým vládním usnesením ze dne 1. června 1947 byla lhůta prodloužena do 30. června 1949. K reorganizaci letecké výroby skutečně došlo až po Únoru 1948 v září 1948, kdy byl vyhláškou Ministerstva průmyslu č. 2264 z 11. září 1948 zřízen LET – Letecké závody n.p., jehož podnikové ředitelství sídlilo v Praze VIII, Českomoravská 397. Do reorganizovaného podniku byl začleněn závod 1 Jinonice (výroba leteckých motorů a vrtulí), závod 2 opravna Malešice (oprava leteckých motorů), závod 3 Vysočany (stavba prototypů letadel), závod 4 Letňany (výroba letadel), závod 5 opravna Kbely (oprava letadel), závod 6 Kunovice (výroba a oprava letadel), závod 7 Otrokovice (výroba a oprava letadel) a závod 8 Choceň (výroba a oprava letadel). Tím došlo k částečnému oddělení letecké výroby od automobilové výroby, která byla vyhláškou Ministerstva průmyslu č. 2265 z 11. září 1948 sloučena do nově vytvořeného podniku Auto Praga n.p. se sídlem Praha IX Vysočany, ulice Julia Fučíka 616. Od AZ n.p. převzal LET – Letecké závody n.p. závody v Kunovicích, Otrokovících a Chocni.

Další zvolený příklad bude regionální. Týkat se bude Ústí nad Labem, kde byla nedávno provedena zajímavá studie týkající se znárodnění v tomto významném severočeském městě. Je tu navíc souvislost s již zmíněnou problematikou znárodnění cizích investic firem Schicht-Unilever.

Dne 28. října 1945, u příležitosti výročí vyhlášení Československé republiky, se konala na Mírovém náměstí v Ústí nad Labem velká manifestace pracujících, na které byl slavnostně přečten seznam všech ústeckých podniků, na

něž se vztahovaly znárodnovací dekrety prezidenta republiky.¹²³ V těžkém průmyslu byly znárodněny Továrna na armatury, měřicí přístroje a slévárna šedé litiny Schäffer a Budenberg a Měďárna Čechy v Povrlech. Sloučením závodu Lišanské hlinné doly Alfred Richter v Ústí nad Labem a Kaolínových a sklopískových závodů, spol. s r. o. v Zálezlech nad Labem a některých dalších závodů nacházejících se mimo Ústí nad Labem vznikly České závody na těžbu kaolínů, jílu a lupků n. p. V průmyslu byly znárodněny a včleněny do Spolku pro chemickou a hutní výrobu n. p. tyto ústecké závody Chemické závody Ústí nad Labem - Falknov, spol. s r. o., Ústecká továrna na tiskařské barvy dr. F. Becker a spol., Chemická továrna K. Dlouhý, spol. s r. o., Závody na výrobu dehtových barev, spol. s r. o. a neštěmické Solvayovy závody, komanditní spol. V chemicko-farmaceutickém průmyslu byly znárodněny především Chemické závody Schering, a. s., závod P. Beiersdorf, a. s. a Cephag, a. s. Všechny tyto tři závody byly včleněny do Spojených farmaceutických závodů n. p. V textilním průmyslu do n. p. České vlnářské závody se sídlem v Liberci byla včleněna ústecká firma C. Wolfrum, v elektrotechnickém průmyslu do n. p. TESLA to byl závod Siemens & Halske, a. s. Dále byly znárodněny i všechny labské loděnice, ocelárna v Chabařovicích, továrna na výrobu porcelánu v Bohosudově a ústecké městské elektrárny.¹²⁴

Několik ústeckých podniků bylo znárodněno i podle dekretu prezidenta republiky č. 101/1945 Sb. Ministerstvo výživy zřídilo na základě dekretu prezidenta republiky Severočeské tukové závody n. p. se sídlem v Ústí n. L., do nichž byly včleněny tyto znárodněné podniky: závod Parfumerie "Elida.", spol. s r. o., závod Planta, mleté výrobky, spol. s r. o., závod Wünsche, a. s., závod Radion, spol. s r. o., Podpůrné zařízení a. s. Jiří Schicht, spol. s r. o., závod Hnědouhelné těžarstvo "Svornost" a závod Jiří Schicht, a. s.

¹²³ www.usti-nl.cz/dejiny/1945-95/ul-8-75.htm

¹²⁴ Tamtéž.

Většina podniků zmíněných v souvislosti se znárodněním v Ústí nad Labem byla znárodněna namísto konfiskací, neboť vlastnický se často jednalo o podniky s velkým podílem německého kapitálu.¹²⁵

Posledním příkladem, který jsem si zvolil na ukázkou aplikace znárodnovacích předpisů roku 1945 je opět regionální a mně blízký. Tentokrát se bude týkat firmy známé do dnešních dnů jako TONAK- neboli Továrna na klobouky.

Počátek kloboučnické výroby v Novém Jičíně sahá dokonce až do roku 1630, kdy byly zdejší městskou radou potvrzeny artikuly cechu kloboučnického. V roce 1799 byl do cechu novojičínských kloboučníků přijat mladý tovaryš Jan Nepomuk Hückel a založil kloboučnickou manufakturu.¹²⁶ Výrobky díky svou kvalitě brzy pronikly nejen na rakouské, ale i na další zahraniční trhy. V roce 1865 zavedl Hückel pracovní stroje a stal se zakladatelem mechanizované tovární výroby srstěných klobouků. O dva roky později vybudoval velkou továrnu, která již byla vybavena moderním technickým zařízením. Od počátku roku 1869 podnik převzala veřejná obchodní společnost J. Hückel a synové (do roku 1945 byl však název uváděn v německé verzi) a tento název si firma ponechala až do svého znárodnění.

Také v případě firmy J. Hückel a synové začal proces jejího znárodnění po skončení druhé světové války sporem o to, zda nemá být její strojové vybavení odvezeno jako sovětská vojenská kořist.¹²⁷ Vzhledem k německé národnosti majitelů (jedinými vlastníky byli tři bratři Huckelové Hugo, Hans a Fritz) se již od počátku uvažovalo o uvalení národní správy. Ministerstvo průmyslu svým výměrem ze dne 25. července 1945 rozhodlo, že národní správu skutečně vyhlásí a jmenovalo Stanislava Majzlíka, Jana Brixu a Jana Snášela

¹²⁵ Z. Radvanovský, Ústí nad Labem v první etapě národní a demokratické revoluce, Sborník PF v Ústí nad Labem - řada historická, Praha 1982, str. 81 - 98.

¹²⁶ www.tonak.cz/historie_firmy

¹²⁷ Podnikový archiv Tonak a.s.

národními správci firmy J. Hückel a synové.¹²⁸ Do národní správy byly převzaty i pozemky a další nemovitosti zapsané na vlastníky firmy.¹²⁹ O tento majetek proběhl krátký spor s národním výborem v Novém Jičíně, který se domáhal jejich konfiskace.

Znárodnění firmy J. Hückel a synové vyhlásil ministr průmyslu dne 27. prosince 1945 vyhláškou č. 599 publikovanou v Úředním listě dne 22. února 1946 v částce 31. Znárodnění dále provedeno vyhláškou č. 1112 Úředního listu částka 73 ze dne 7. března 1945, neboť kromě firmy J. Hückel a synové se uvažovaný nový národní podnik na výrobu klobouků měl vztahovat i na znárodnění dalších kloboučnických firem provedené vyhláškami č. 557, 601 a 633 ze dne 27. prosince 1945.

Sídlo podniku byl nadále Nový Jičín (ulice Zborovská č. 65), ale k původní název J. Hückel a synové byl změněn na Továrna na klobouky. Do nového národního podniku byly navíc včleněny i další majetkové podstaty. Jednalo se zejména o znárodněné továrny Bratři Boehmové se sídlem v Praze II., A. Pezchel, továrna na klobouky v Šenově u Nového Jičina a továrna Janyška a spol. v Krásně.

Národní správa zanikla znárodněním firmy, avšak ministerstvo národní správu zrušilo (respektive odvolalo národní správce) svým výměrem teprve 14. září 1946.¹³⁰ Zde bych rád upozornil i na výslovně uvedenou povinnost národních správců podat hlášení, pokud spravovali i další neznárodněné majetkové podstaty či soukromé jmění vlastníka.

Firma Továrna na klobouky n.p. byla resortně podřízena ministerstvu průmyslu a zároveň podle § 32 odst. 2 vládního nařízení č. 6/1946 Sb. tzv. ústřednímu orgánu pro průmysl textilní a oděvnický, který se staly Československé textilní závody, národní podnik se sídlem v Praze.¹³¹

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž.

Nový národní podnik, který byl nazván Továrna na klobouky n.p. podal žádost o zápis do obchodního rejstříku dne 3. června 1946 krajskému soudu v Novém Jičíně.¹³² Předmět podnikání byla výroba plsti, šišáků a klobouků a jiných pokrývek hlavy jakož i nabývání a odbyt příslušných surovin a výkon příslušných živnostenských oprávnění.

Národní podnik zastupoval ředitel (do roku 1947 jím byl dr. Antonín Pytlík) a dva náměstci.

Označení firmy zkráceným názvem TONAK, Továrny na klobouky jako nové obchodní jméno bylo zapsáno do obchodního rejstříku k 26. únoru 1947, a to na základě vyhlášky ministra průmyslu z 26. prosince 1946.¹³³

Po Únoru 1948 byl znárodňovací proces týkající se Tonaku dokončen. Vyhláškou ministra průmyslu č. 1993 ze dne 29. července 1948, kterou se aplikoval článek II. zákona č. 114/1948 Sb. byly k Tonaku přiřazeny znárodněné majetkové podstaty podniků K. Misík, továrna na klobouky a štumpy Husinec, okres Prachatice a Adolf Mueller, továrna na klobouky, Prostějov. Odůvodnění se opíralo o zjištění, že měly více jak 50 zaměstnanců. Začlenění se stalo po souhlasu ministerstva financí a po vyjádření předsedy osídlovacích úřadů

To však nebylo všechno, 29. července 1948 se další vyhláškou č. 1403 k továrně přiřadilo dalších 11 znárodněných majetkových podstat, a to regionálně jak z Prahy, tak i severních a jižních Čech. Další významnou změnou bylo to, že sídlo národního podniku přeneseno do Valašského Meziříčí a bylo zřízeno tzv. centrální ředitelství.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

X. Závěr

Předmětem této práce je snaha popisným způsobem vedle sebe postavit období (1945), jenž je charakterizováno konfrontací snahy o poválečné uspořádání Československa v tradicích předmnichovské republiky a snahy o změnu charakteru státu ve stát lidově demokratický, jehož základními atributy je omezený politický systém, porušování lidských práv a svobod (především likvidace soukromého vlastnictví) a působení ideologie sovětské moci a období (1989), jenž je charakterizováno snahou o obnovu demokratického státního zřízení Československa, které je založeno na fungujícím politickém systému, dodržování lidských práv a svobod a respektování soukromého vlastnictví.

Současně je však zapotřebí uvést, že předmětem této práce není hodnocení příčin vývoje majetkoprávních vztahů v období 1945 – 1989, které byly primárně ovlivněny politickým a veřejným životem po skončení II. světové války a modifikovány revolučními cíly komunistické strany v letech 1945 - 1989.

Na závěr své práce bych se rád zamyslel nad tím, zda znárodnění skutečně představuje již uzavřenou historickou kapitolu, nebo zda existují oblasti, ve kterých zasahuje do současného stavu i platného práva.

První takovou otázkou je propojení problematiky znárodnění s restitucí a privatizací uskutečňovanými po Listopadu 1989.

Prvním z relevantních předpisů je zákon č. 427/ 1990 Sb. ze dne 25. října 1990 o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby, který byl doplněn zákonem ČNR č. 500/ 1990 Sb. ze dne 15. listopadu 1990 o působnosti orgánů České republiky ve věcech převodů vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby.

Na základě těchto zákonů přecházelo vlastnické právo k movitým i nemovitým věcem, které byly ve státním vlastnictví a k němuž měly státní podniky, rozpočtové a příspěvkové organizace či národní výbory právo

hospodaření. Ze zákona byly z malé privatizace vyloučeny věci sloužící zemědělské výrobě a ty, které eventuálně mohly být předmětem restituce, Ve vztahu ke sledované problematice znárodnění je důležité, že se restituce mohla týkat jen věcí, které přešly z fyzických osob a obchodních společností, jejichž společníky byly výhradně fyzické osoby do vlastnictví státu podle předpisů vydaných po 25. únoru 1948 nebo z jiných důvodů po tomto dni, a to „dokud majetkové nároky těchto osob nebudou upraveny zvláštními předpisy“.

Zákon „o malé privatizaci“ stanovil restituční hranici na 25. únor 1948. Zákon č. 403/1990 Sb. (ve znění zákona č. 458/1990 Sb.) přinesl do československého právního řádu pojem tzv. „zmírnění některých majetkových křivd“. Zejména se dotýkal již zmíněných předpisů - zákona č. 71/1959 Sb. a vládního nařízení č. 15/1959 Sb. a také některých případů znárodnění provedených po roce 1948. Účinnosti nabyl 1. listopadu 1990.

V zásadě se jednalo o vydání věci původnímu vlastníkovi, kterému byla věc odňata, popřípadě o vydání věci okruhu jiných, tzv. oprávněných osob. Kromě toho bylo možné poskytnout finanční náhradu či vydat zpět kupní cenu a doplatit rozdíl mezi eventuální peněžní náhradou a touto kupní cenou. Zákon ukládal povinnost věc vydat organizaci, která věc držela k 1. listopadu 1990, a to na základě písemné výzvy oprávněné osoby. Nedošlo-li k dohodě, rozhodoval soud. Na to navazoval zákon č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích, který hovořil o „zmírnění některých majetkových křivd“, ke kterým došlo v důsledku občanskoprávních a správních úkonů v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990.

Preferoval pokud možno vydání věci původnímu vlastníkovi respektive oprávněným osobám. Teprve pokud by to nebylo možné, upravoval podmínky pro poskytnutí peněžní kompenzace. Důležité bylo stanovení okruhu případů, kdy byla stanovena zákonem povinnost věc vydat a stanovení okruhu oprávněných osob. V zásadě se však vztahoval jen na některé případy znárodnění, ke kterému došlo až po Únoru 1948.

Další úprava s relevancí ke znárodnění je spojena s tzv. velkou privatizací. Jednalo se o převod majetku ve vlastnictví státu do vlastnictví právnických a fyzických osob, a to jak domácích, tak zahraničních. Její právní úpravu přinesl zákon Federálního shromáždění ze dne 26. února 1991 č. 92/1991 Sb. o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby. Nabyl účinnosti dnem 1. dubna 1991. Následně byl novelizován zákonem č. 171/1991 Sb. o působnosti orgánů České republiky ve věcech převodů majetku státu na jiné osoby a o Fondu národního majetku České republiky. K prováděcím předpisům patří nařízení federální vlády č. 383/1991 Sb. ze dne 5. září 1991 o vydávání a použití investičních kupónů. Vlády republik poté připravily svými usneseními zásady pro sestavení návrhů seznamů podniků a majetkových účastí státu určených pro privatizaci.

Z velké privatizace byl vyňat majetek, který podle ústavních nebo zvláštních zákonů mohl být pouze vlastnictví státu, majetek, který byl vrácen právnickým osobám zvláštními předpisy (např. vrácený soukromé právnické osobě podle zákona č. 403/1990 Sb.), majetek, který na stát přešel po 25. únoru 1948 z vlastnictví církví, kongregací a náboženských společností a majetek, na jehož vydání může vzniknout nárok fyzické osobě podle zvláštních předpisů, tj. zákonů č. 403/1990 Sb. 87/1991 Sb. a 229/1991 Sb. Stejně tak byl z velké privatizace vyřazen majetek, který byl navržen nebo zařazen k převodu vlastnictví na jiné právnické nebo fyzické osoby podle zvláštních předpisů, tj. například podléhal tzv. malé privatizaci. Skutečnost, zda majetek zamýšlený k zařazení do velké privatizace z ní nemá být vyloučen, například z důvodů jeho eventuální restituce byl zohledněn i v sestavování tzv. privatizačních projektů. Takovéto skutečnosti mohly být zjištěny při uvádění povinného údaje, kterým bylo určení o způsobu nabytí majetku státem. Kromě toho bylo v rámci privatizačních projektů pamatováno na určení restitučních nároků oprávněných osob vztahujících se k majetku privatizovaného podle projektu a návrh na způsob jejich vypořádání. K vypořádání nároků oprávněných osob byl příslušný

v zásadě Fond národního majetku České republiky. Restituce byla v zásadě pojednána jako buď navrácení majetku (např. i pokud privatizační projekt podal „restituent“) nebo vyčlenění částí akcií privatizovaného podniku či vyplacení akcií tzv. Restitučního investičního fondu a.s.

Pokud se podíváme na průběh privatizace dvou podniků, jejichž znárodňovací proces jsme sledovali v této práci. Co se týče podniku Tatra v Kopřivnici, pak klíčem k privatizaci bylo schválení privatizačního projektu vládou České republiky usnesením ze dne 12. února 1992 č. 104, na jehož základě byla větší část privatizovaného majetku státního podniku Tatra kombinát se sídlem v Kopřivnici převedena na Fond Národního majetku.¹³⁴

Fond národního majetku poté k 1. dubnu 1992 pode § 172 obchodního zákoníku založil novou akciovou společnost Tatra a.s. se sídlem v Kopřivnici s základním jměním 4 343 664 000 korun a rozdělil akciový kapitál na 4 343 664 kusů akcií na jméno po 1 000 korunách jmenovité hodnoty.¹³⁵ Na společnost přešly příslušné hospodářskoprávní, pracovně právní a občansko právní vztahy privatizované společnosti a navíc i příslušná práva průmyslového vlastnictví. Fond národního majetku se poté snažil privatizovat formou majetkové účasti zahraničního investora v nové akciové společnosti.

Co se týče podniku TONAK, pak byla privatizována na základě ustanovení zákona č. 104/1990 Sb. a příslušného zakladatelského plánu ze dne 31. prosince 1990.¹³⁶ Ten schválilo příslušné ministerstvo průmyslu České republiky jako zakladatel (podle zákona o státním podniku č. 111/1990Sb.).

Jednorázově a bez likvidace tak byla ze státního podniku Tonak vytvořena akciová společnost Tonak, Nový Jičín, a to jako jeho právní nástupce. Akciová společnost poté předložila dne 25. října 1991 privatizační projekt. Musel splnit podmínky stanovené českým úřadem pro hospodářskou soutěž,

¹³⁴ Podnikový archiv Tatra a.s

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Podnikový archiv Tonak.

neboť měl významné postavení na trhu ve výrobě klobouků a práva duševního vlastnictví pak byla dojednána s Federálním úřadem pro vynálezy.¹³⁷

Majetek společnosti měl být vložen do Fondu národního majetku a privatizační projekt byla založen na prodeji akcií kuponovou metodou s tím, že takto by bylo prodáno 72.6 procent akcií. PO 3 procentech akcií bylo rozděleno na Restituční investiční fond a 3 procenta na zaměstnanecké akcie. 20 procent bylo vyčleněno pro přímý prodej a projekt počítal i rezervou ve výši 1.5procent pro případné restituce a 0.9 procent již na podané restituční žádosti. Privatizační projekt byl schválen ministerstvem pro správu národního majetku a jeho privatizaci den 20. února 1992.¹³⁸ Firma byla zařazena do první vlny kuponové privatizace a většinu v ní získali investiční privatizační fondy.

Druhou relevantní otázkou vztahu mezi znárodněním a současným právem je otázka vyplacení odškodnění za provedené znárodnění i z roku 1945 nejen z roku 1948. Mezi těmi, kdo mají šanci uspět s požadavkem na náhradu, je například rodina Waldesů (potomků většinových majitelů bratrů Waldesů) , které patřila společnost na výrobu knoflíků a šatních spinadel Koh-i-noor v Praze. Žalobou se snaží dokázat, že jejich majetek byl v roce 1945 znárodněn v rozporu s tehdy platnými zákony. Na konci června roku 2008 pražský Městský soud nařídil vrátit polovinu pražské továrny Koh-i-noor dědicům. Rozsudek se týká poloviny vršovických pozemků pod továrnou i několika cenných obrazů. Majitele by měla změnit také slavná Slečna s patentkou, obraz malíře Františka Kupky, který se stal předlohou pro původní logo firmy. A to přesto, že už byla zprivatizována a že byla znárodněna vyhláškou ministerstva průmyslu ještě před únorem 1948. Za války byla navíc firma arizována a byla tak v režimu národní správy považována za nepřátelský majetek, neboť nebyla provedena její restituce.¹³⁹

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Kauzu sledovala zejména MFDnes, www.idnes.cz / soud.udelal.prulom. ze dne 28.7. 2007.

Zajímavý je též náleží Ústavního soudu z roku 1999 o plzeňské továrně Theodora Taussiga na smolu, sody a tuky. Ta prošla arizací, znárodněním, privatizací a pak ji nový majitel zčásti zboural kvůli parkovišti. A přesto ústavní soudci tehdy vyhověli dědicům pana Taussiga.¹⁴⁰

V poslední době se objevují i nároky potomků Jana Antonína Bati, který byl po 2. světové válce označen za kolaboranta a odsouzen k patnácti letům vězení a zabavení majetek. Vzhledem k osvobozujícímu rozsudku u kolaborace se domáhají i odškodnění za znárodnění. Ostatně Tomáš Baťa mladší, syn zakladatele, podal již před více než třemi lety žalobu na Českou republiku u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku. Chce, aby soud rozhodl o povinnosti státu zaplatit náhradu za znárodněný majetek. V červnu 2008 však neuspěl u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku se stížností na Českou republiku kvůli neuspokojení nároku na kompenzaci za majetek znárodněný v roce 1945. Soud jednomyslně označil Baťovu stížnost za nepřijatelnou a připomněl, že i když se někteří představitelé českých vlád po roce 1989 stavěli k Baťovým nárokům příznivě, oficiální a právně závazná situace se nezměnila - české právo takové nároky odmítá.

Rád bych též připomenul rozhodnutí Ústavního soudu, že ministerstvo financí musí řádně rozhodovat o návrzích dědiců na poskytnutí náhrad za majetek zabavený po druhé světové válce podle prezidentského dekretu o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.¹⁴¹ Soud problematiku řešil na základě stížnosti rodiny Porkertových, která požaduje náhradu za znárodnění továrny na litinové kuchyňské mlýnky J. Porkert ve Skuhrově nad Bělou na Rychnovsku.¹⁴² Porkertovi po roce 1990 dostali skuhrovské tovární budovy v restituci zpět. Kdysi světově proslulá výroba však byla ve zbědovaném stavu, stejně jako stavby v areálu. V roce 2003 požádali ministerstvo financí, aby zahájilo řízení o náhradě. Ministerstvo financí na žádost nijak nereagovalo.

¹⁴⁰ Nalus.usoud.cz, II. ÚS 305/99.

¹⁴¹ Nalus.usoud.cz, I. ÚS 318/06.

¹⁴² Originály dokumentů viz na www.porkert.cz

Porkertovi se obrátili k pražskému městskému soudu se žalobou proti nečinnosti ministerstva. Domnívali se, že úředníci měli vynést nějaké rozhodnutí, ať už by bylo jakékoliv. Soud žalobu odmítl s vysvětlením, že na základě dekretu již stejně nikoho odškodnit nelze. Kasační stížnost Porkertových potom zamítl i Nejvyšší správní soud.¹⁴³ Nejvyšší správní soud však 19. září 2007 rozhodl, že žádosti o odškodnění za provedené znárodnění musí být vyřizovány ve správním řízení. Rozšířený senát NSS nedávno v jiné kauze rodiny Porkertových, která se týkala továrny Foma, svůj postoj k problematice přehodnotil a nařídil ministerstvu, aby se návrhy dědiců zabývalo a neodmítalo je bez projednání.

Vypadá to tedy, že se české právo a soudy dosud se všemi aspekty znárodnění z roku 1945 nevypořádaly. Je rovněž nezbytné uvést, že odborné názory na problematiku znárodnění a především otázky odškodnění za provedené znárodnění i z roku 1945 nejen z roku 1948 podléhají vývoji v závislosti na pochopení širších souvislostí, s nimiž je Česká republika konfrontována při realizaci procesu zařazování se do evropské struktury tradičních demokratických zemí. Zastávám tedy názor, že vypořádání se s problematikou znárodnění a především otázkou odškodnění za provedené znárodnění z roku 1945 a roku 1948 je problematikou přesahujícím svým významem a v souvislostech, hranice České republiky, kdy se dotčené subjekty obracejí se svými kvalifikovanými podáními na evropskou jurisdikci a proto lze tuto problematiku směle označit za celoevropskou a nikoliv, jak bývá často mnohými uváděno pouze a svrchovaně českou.

Problematika náhradových jednání se v posledních letech, dostala do fáze individuálních pokusů o otevírání majetkových požadavků bývalých čs. občanů. Tyto pokusy souvisejí s snahami o zpochybnění některých součástí českého právního řádu, především poválečných dekretů prezidenta republiky a restitučních

¹⁴³ Podle soudkyně Ústavního soudu Janů však platí, že, „Pokud uvedený dekret prezidenta republiky podle své dikce zakotvuje právo na náhradu, vzniká účastníkům procesní právo, aby o jejich žádosti bylo procesně rozhodnuto. Toto procesní řešení však nic nevypovídá o konečném řešení hmotně právním.“ ČTK 7.2. 2008 a Týdenník Euro č. 8/ 2008.

zákonů z 90. let. V právně politickém kontextu nemají výše uvedené snahy jednotlivců podporu ze strany příslušných vlád, avšak konečné resume v této otázce je nezbytné v zájmu potřeby vytvoření prostředí právní jistoty .

Seznam pramenů

Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae, I. A II. díl, Praha 1966.

J. Gronský, Komentované dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, 1945-1960, díl II. Praha Karolinum 2006.

K. Jech, K. Kaplan, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, Dokumenty I.a II. díl, Brno 1995.

M. Klimeš, P. Lesjuk, I. Malá, V. Prečan, Cesta ke květnu, Praha 1965

Znárodnění 1945, Dokumenty z fondů Státní ústředního archivu v Praze, I.a II. díl, Státní ústřední archiv 1988.

Podnikový archiv Tatra a.s. Kopřivnice

Podnikový archiv Tonak a.s. Nový Jičín

Sbírka zákona a nařízení 1945, 1946, 1948

Úřední list 1945, 1946, 1948.

Seznam použité literatury

E. Beneš, Demokracie dnes a zítra, Praha 1946.

J. Beňa, Vývoj slovenského právneho poriadku, Banská Bystrica 2001.

L.K. Feierabend, Politické vzpomínky, I.-III. Díl, Brno Atlantis 1994-1996.

K. Kaplan, Znárodnění a socialismus, Praha 1968.

J. Kuklík, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, Praha Linde 2002.

J. Kuklík, Do poslední pence!, Praha Karolinum 2007.

J. Kuklík a kol. Vývoj československého práva 1945-1989, Praha Linde 2009.

V. Lhota, Znárodnění v Československu 1945-1948, Praha 1987

S. Plíva, Právní úprava znárodnění v Československu. Soubor znárodňovacích předpisů vydaných v letech 1945-1951, Průmyslový žurnál, Ostrava

Z. Radvanovský, Ústí nad Labem v první etapě národní a demokratické revoluce, Sborník PF v Ústí nad Labem - řada historická, Praha 1982.

Z. Šulc, Stručné dějiny ekonomických reforem, druhé vydání, Brno 1998

R. Olšovský, V. Průcha, a kol.: Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955, Praha 1969

V. Průcha a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století, Praha 1974.

V. Vrabc, Znárodnění 1945, Dějiny a současnost, č. 1, 1991.

60 let od první vlny znárodnění v Československu, Centrum pro demokracii a kulturu, Brno 2005, www.cdk.cz/konference/znarodnovani

Týdeník Euro č. 8/2008, speciál ke znárodnění

www.mvcr.cz

www.idnes.cz

www.usti-nl.cz/dejiny/1945-95

www.porkert.cz

www.nalus.usoud.cz

aspi

Resume

The dissertation work deals with the problem of so called nationalization, which started in Czechoslovakia in 1945, after WWII. At first it analyzes the roots of nationalization both in Czechoslovakia and abroad. The most important was the attitude of the Czechoslovak resistance movement both at home and abroad. All major political movements during the war proposed nationalization of mines and big factories. The dissertation work also examines the ideas of Czechoslovak president Edvard Beneš because the nationalization was brought by his presidential decrees.

The main bulk of the dissertation deals with the political discussions and preparation of nationalization decrees between May and September 1945. It shows that the political parties of so called National front supported the nationalization but communists and social democrats were more radical. Nationalization was also closely connected with so called national administration (so called freezing or custody) and confiscations of enemy property.

On October 24th 1945 the presidential decrees on nationalization of mines, big industrial enterprises, enterprises in food industry, private banks and insurance companies were signed. But the first nationalization decree dealt with the nationalization of film production and distribution. The state formed state owned so called national companies. The nationalization was enacted as an expropriation for the state and the compensation was promised. However the compensation was in fact paid only to foreign investors.

In the last part the dissertation deals with the individual cases of nationalization like Tatra in Kopřivnice and TONAK Nový Jičín and also with the privatization and restitution after 1989.